

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut politologických studií

Obor politologie a mezinárodní vztahy

Radka Mandoková

**Komparace tureckého a iránského
modernizačního procesu:
Mustafa Kemal Atatürk a Rezá Šáh Pahlaví**

Bakalářská práce

Praha 2009

Autor práce: **Radka Mandoková 2009**

Vedoucí práce: **Doc. PhDr. Rudolf Kučera, CSc.**

Oponent práce:

Datum obhajoby: **2009**

Hodnocení:

Bibliografický záznam

MANDOKOVÁ, Radka. *Komparace tureckého a iránského modernizačního procesu: Mustafa Kemal Atatürk a Rezá Šáh Pahlaví*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Fakulta sociálních věd, Institut Politologických studií, 2009. 56s.

Vedoucí bakalářské práce: Doc. PhDr. Rudolf Kučera, CSc.

Anotace

Bakalářská práce „*Komparace tureckého a iránského modernizačního procesu: Mustafa Kemal Atatürk a Rezá Šáh Pahlaví*“ se zabývá otázkou turecké a iránské modernizace v meziválečném období a srovnává politické postupy při modernizaci těchto dvou muslimských států. Cílem práce je pomocí komparativní metody objasnit důvody, proč byla modernizace v prvním případě úspěšná a v druhém nikoliv. Práce vychází ze srovnání výchozích podmínek pro zahájení reformy a pokračuje analýzou stěžejních témat obou modernizací. Tato témata jsou především role nacionalismu, sekularizační reformy, společensko-ekonomické reformy a westernizace. V neposlední řadě se práce zabývá povahou režimu a soustředí se zejména na roli vůdců Mustafy Kemala Atatürka a Rezy Šáha Pahlavího.

Abstract

Undergraduate thesis “*Mustafa Kemal Atatürk and Reza Shah Pahlavi: a comparative study of modernization of Turkey and Iran*” is concerned with modernization theory applied to the concrete examples. The theory of modernization, as had been perceived in developing countries in the early Twentieth century, was based on the idea of progress and was closely associated with the programme of westernization. Moreover, especially the Muslim countries were faced with the question of religion which eventuated in secularization policies. The modernization in Islam world therefore represents particular theme of modernization theory. Within this context, Turkey and Iran were among the first countries in which originated this model of modernization and they also consequentially affected the other countries in the

Middle East region. However, although Mustafa Kemal Atatürk and Reza Pahlavi implemented similar reforms, the output of the modernization policies was obviously different.

The aim of this study is to answer the question, why the Iranian modernization process failed as compared to the successful Turkish example. The general opinion refers to the different cultural and historical background in the more traditional Iranian society. Though I recognize relevance of this argumentation, in my opinion there were also other crucial reasons. Above all, there was significant difference between Turkish and Iranian political system regarding the level of authoritativeness and the way of implementation of the reforms.

For purposes of comparison I selected following subject fields: westernization; nationalism; secularization; economic development and industrialization; and political system.

Klíčová slova

Modernizace, Turecko, Írán, Mustafa Kemal Atatürk, Rezá Šáh Pahlaví, muslimské státy, islám, sekularizace, nacionalismus

Keywords

Modernization, Turkey, Iran, Mustafa Kemal Atatürk, Reza Shah Pahlavi, Muslim countries, Islam, secularization, nationalism

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval/a samostatně a použil/a jen uvedené prameny a literaturu.
2. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna veřejnosti pro účely výzkumu a studia.

V Praze dne ...

Radka Mandoková

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala Mgr. Zuzaně Kříhové za odbornou pomoc, kterou mi laskavě poskytla při zpracování problematiky iránské modernizace.

Úvod	- 8 -
1. Historické předpoklady	- 10 -
1.1 Modernizace v Osmanské říši	- 10 -
1.2 Perská konstituční revoluce a reformní hnutí.....	- 12 -
2. Teoretický koncept modernizace	- 14 -
2.1 Cíle modernizace v Turecku a Íránu	- 15 -
3. Nástup k moci a legitimita	- 17 -
3.1 Atatürk a nový stát	- 17 -
3.2 Státní převrat a cesta Rezy Chána k moci	- 19 -
4. Charakter režimů	- 21 -
4.1 Turecko.....	- 21 -
4.2 Írán	- 22 -
4.3 Ideologický systém kemalismu	- 23 -
4.3.1 Šest principů kemalismu.....	- 24 -
5. Nacionalismus	- 25 -
5.1 Turecký nacionalismus.....	- 25 -
5.1.1 Vztah k menšinám.....	- 27 -
5.1.2 Jazyková reforma	- 28 -
5.2 Íránský nacionalismus	- 29 -
5.2.1 Ambivalentní postoj k zahraničí.....	- 31 -
5.2.2 Jazyková politika	- 32 -
5.2.3 Vztah k menšinám.....	- 32 -
6. Sekularizace	- 33 -
6.1 Sekularizace v Turecku	- 34 -
6.2 Sekularizace v Íránu	- 35 -
6.3 Módní diktát	- 36 -
7. Role armády	- 37 -
7.1 Role armády v Turecku	- 37 -
7.2 Role armády v Íránu	- 39 -
8. Hospodářská modernizace a industrializace	- 41 -
8.1 Turecko.....	- 41 -
8.2 Írán	- 44 -

9. Institucionalizace v Turecku	- 45 -
10. Pád Rezy Šáha Pahlavího	- 46 -
Závěr.....	- 48 -
Resumé	- 50 -
Summary	- 51 -
Použitá literatura.....	- 52 -

Úvod

Problematika modernizace muslimských států představuje samostatné téma teorie modernizace. Specifická povaha modernizačních procesů v islámských zemích na počátku dvacátého století vyplývá zejména ze dvou skutečností. Za prvé všechny tyto státy byly konfrontovány s otázkou postavení islámu v politickém systému vyplývající z historické tradice a za druhé se v tomto prostoru současně jedná o období vzniku nacionalismu a národních států. Turecko a Írán spolu s Egyptem patřily mezi první státy v regionu, ve kterých byl zahájen modernizační proces a jejichž reformy se do jisté míry staly vzorem pro další země.¹ Ideologie modernizace je založena na osvícenské myšlence pokroku, který překonáváním tradičních norem vede k všestrannému rozvoji.² V rozvojových zemích třetího světa byl tento proces pojímán především jako snaha o „pozápadnění“ (westernizaci), což je dobře ilustruje zejména příklad Turecka a Íránu.

Srovnání těchto dvou procesů jsem zvolila, protože se jedná o velmi zajímavý příklad modernizace probíhající ve stejném období a regionu, avšak s rozdílným výsledkem. Na první pohled se zdá, že reformy byly obou státech zaváděny podle podobného vzorce a oba reformátoři sdíleli stejné cíle. Je tedy otázka, proč v prvním případě modernizace dopadla víceméně úspěšně a v druhém případě nikoliv.³

Obvykle se poukazuje na odlišnou společenskou situaci v obou státech, tedy na tradičnější šíitské prostředí v Íránu, které nebylo nakloněno radikálním modernizačním plánům Rezy Šáha. Ze srovnání s paralelním procesem v Turecku však vyplývá, že ačkoliv v obou státech probíhaly obdobné reformy, způsob jejich zavádění byl odlišný. Domnívám se tedy, že jedna z hlavních příčin neúspěchu Rezy Šáha vyplývala rovněž z povahy politického zřízení.

Cílem práce je na základě komparace objasnit důvody odlišných výstupů modernizačních politik Mustafy Kemala Atatürka a Rezy Šáha Pahlavího. Protože počáteční společensko-politická situace je vzhledem k úspěchu reforem zásadní, nejprve budu srovnávat

¹ Turner, B., S., *Islam: Islam, state and politics*, Routledge, London, New York, 2003, str. 107

² Inglehart, Ronald; Welzel, Christian. *Modernization, cultural change, and democracy: the human development sequence*. New York: Cambridge University Press, 2005. str. 15-22

³ Zde chtěla podotknout, že pád Pahlavího byl sice zapříčiněn invazí spojeneckých vojsk v roce 1941, avšak v této době byl již šáh natolik neoblíbený, že ztratil podporu všech společenských vrstev (viz kapitola Pád Pahlavího). Na rozdíl od Turecka, kde je kemalismus dodnes součástí státní ideologie, v Íránu modernizační

výchozí podmínky jako předpoklady k následné modernizaci. Za hlavní body srovnání jsem zvolila nacionalismus, sekularizaci, roli armád a hospodářské reformy. Vzhledem k tomu, že westernizace je v tomto případě vlastně podstatou modernizace, rozhodla jsem se tomuto tématu nevěnovat samostatnou kapitolu, neboť se promítá ve všech zmíněných oblastech modernizace. Práce je časově vymezena obdobím vlády Mustafy Kemala Atatürka a Rezy Šáha Pahlavího, vzhledem k zmíněným souvislostem však bude přesahovat i do období předcházejícím oběma režimům. Zároveň bych chtěla podotknout, že mi vzhledem k omezenému prostoru nejde o úplný výčet všech reforem, nýbrž chci na základě historických fakt poskytnout srovnání obecného přístupu k modernizaci a odpovědět tak na výše zmíněnou otázku.

Hlubší orientaci v problematice mi umožnila zejména znalost turečtiny a semestrální studijní pobyt na Fakultě politických věd (Mülkiye) na Ankara Üniversitesi v Turecku, kde jsem sbírala podklady pro práci a zároveň téma konzultovala s tureckými politology. Historická fakta čerpám zejména z prací Erika J. Zürchera, Andrewa Manga, Sina Akşina a Hakkıho Uyara. V případě Íránu vycházím zejména z monografií Homy Katouziana, Stephanie Cronin a dalších autorů. Při zkoumání iránské problematiky a zejména při transkripci perských slov mi velmi pomohla Mgr. Zuzana Kříhová z Ústavu Blízkého východu a Afriky na Filosofické fakultě UK. Teoretickou část práce dávám do souvislosti zejména s klasickou teorií modernizace autorů Samuela Huntingtona a Edwarda Shilse, kteří se ve svých dílech věnovali mimo jiné také turecké a iránské problematice. Dále jsem při studiu každého tématu použila případové studie týkající se jednotlivých problematik, nejčastěji z periodik *International Journal of Middle East Studies* nebo *British Journal of Middle Eastern Studies*.

Z jazykového hlediska používám odborné termíny platné pro islámské prostředí v arabské verzi, což se týká zejména slov *ulamá* a *šarí'a*. Při používání termínů platných pouze pro jednotlivé země ponechávám původní výraz, respektive jeho český překlad. Transkripci perštiny do češtiny jsem prováděla na základě konzultací s Mgr. Kříhovou a turecká slova, jakož i turecké přepisy z osmanštiny, ponechávám v původní podobě.

reformy Pahlavího ani jeho syna Muhammada Rezy Pahlavího nepřesáhly dílčí úspěchy hospodářské modernizace.

1. Historické předpoklady

V následující kapitole se budu věnovat porovnání historického vývoje sledovaných států v souvislosti s modernizací. Pro srovnání obou modernizačních procesů je zásadní zejména rozdíl mezi Osmanskou říší, ve které se snahy o modernizaci odehrávaly po více než jedno století a Persií, kde první modernizační hnutí vzniklo teprve na počátku století dvacátého.

1.1 Modernizace v Osmanské říši

Pokusy o modernizaci provázely osmanský stát po celé devatenácté století. Reformy v období *Lâle devresi* a *tanzímátu*, mladoosmanské hnutí, ústavu z roku 1876 i pozdější mladotureckou vládu spojovala zejména snaha o hospodářskou modernizaci. Trvalé finanční problémy a zaostalost impéria za evropskými mocnostmi byly příčinou úsilí sultanátu o reformu zkorumpovaného státního systému, který byl stále méně schopný efektivně spravovat mnohonárodnostní říši. Neúspěch modernizačních reforem byl zapříčiněn nejen odporem tradičních kruhů, ale zejména neschopností reagovat na společenské a politické výzvy devatenáctého století.⁴ Na druhou stranu se zejména v intelektuálních kruzích stále více projevovala nespokojenost s despocií sultanátu, která na počátku dvacátého století vyvrcholila v otevřený konflikt s absolutistickou monarchií.

Mladoturecké hnutí, ovlivněno mimo jiné i perskou konstituční revolucí roku 1906, požadovalo přijetí ústavy a omezení pravomoci sultána. Od revoluce roku 1908, respektive převratu v roce 1913, mladoturci provedli řadu reforem, jejichž odkaz umožnil nástup kemalismu. Pro budoucí kemalistické reformy je zásadní zejména postupná sekularizace vlády a státního aparátu. *Chalífát* a sultanát, ztělesněné v osobě panovníka, zůstávaly formálně nejvyšší autoritou, avšak rozhodující pravomoci získala vláda, z jejíhož kabinetu byl naopak odstraněn *şeyhülislam*.⁵ Jakkoliv *şarí'a*⁶ v osmanském státě nebyla jediným pramenem práva, omezení jejího vlivu na některé oblasti (např. soudní systém, školství)

⁴ Gombár, Eduard. *Moderní dějiny islámských zemí*. 1. vyd. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, 1999. str. 211

⁵ Nejvyšší duchovní hodnost v Osmanské říši. *Şeyhülislam* byl zástupce *ulamá*, pod jehož pravomoc spadaly otázky týkající se islámského práva, *şarí'i*.

⁶ Systém islámského náboženského práva

znamenal zásadní obrat.⁷ Přes omezení politického vlivu *ulamá*⁸ se však mladoturci stále hlásili k islámu jako státnímu náboženství a respektovali jeho společenskou roli. Zřejmě nejvýznamnější pokrok představovalo ustavení *meclisu* (parlamentu) a s ním i další omezení do té doby absolutistického postavení sultanátu.

Mladoturecká ideologie byla silně spojena s tureckým nacionalismem, do té doby neexistujícím fenoménem. Mladoturecký nacionalismus byl ovlivněn německou národní ideologií a později se k němu přidala i ideologie panturkismu, vize velké Turecké říše „*od Bajkalu po Balkán*“. Panturkický ideál, podobně jako árijský nacionalismus v Persii, vycházel z výzkumu evropských orientalistů o turecké rase, a přestože v relativně různorodém národním hnutí neměl oporu ve všech skupinách, jeho obliba stoupala paralelně s územními ztrátami impéria v jeho evropských částech.⁹ Přestože v rámci osmanského impéria byla *milletum*¹⁰ stále poskytována práva na organizaci v rámci jednotlivých společenství, vláda se snažila omezit vliv netureckých a nemuslimských skupin. Hlavním impulsem převratu byl ostatně odpor mladoturků proti pokračující desintegraci a územním ztrátám Osmanské říše.

Z hlediska hospodářské politiky mladoturci nejprve propagovali liberální ekonomické teorie, kvůli nedůvěře zahraničních investorů v místní politickou situaci a kvůli rozsáhlým omezením práv nemuslimů provozovat tradiční obchodní činnosti se však hospodářská situace nezlepšila. V závěru vlády se tak mladoturci nakonec uchýlili ke státnímu protekcionismu.

Charakteristický je stále přetrvávající nedostatek financí, který se projevil i v omezenosti hospodářských reforem a dříve propagované industrializace. K úspěchům reforem patří zejména dokončení bagdádské železnice a elektrifikace Istanbulu. Celkově vzato však mladoturecké období nepřineslo výraznější rozvoj ani na území vlastní Anatólie. Destruktivní se naopak ukázala orientace na Německo, které Osmanskou vládu vtáhlo do první světové války s tragickými následky pro celou populaci.

Cílem mladoturků byla v neposlední řadě modernizace společnosti. Vláda podporovala šíření gramotnosti a také například jistou emancipaci a vzdělávání žen. V tomto ohledu se podařilo dosáhnout jistého pokroku, který byl však patrný pouze ve vyšších společenských vrstvách multikulturního Istanbulu.

Dosah reforem mladotureckého období zůstal sice společensky omezený, nicméně na rozdíl od Íránu se v Osmanské říši politický modernizační proces rozvíjel po dobu více než

⁷ Pfaff, Richard, H. Disengagement from Traditionalism in Turkey and Iran. *The Western Political Quarterly*, Vol. 16, No. 1 (Mar., 1963). str. 81

⁸ *Ulamá* je obec učenců islámského práva, islámských duchovních

⁹ Landau, Jacob, M. *Pan-Turkism: from irredentism to cooperation*. 2 nd. Rev. Upd. ed. Indiana: Indiana University Press, 1995. str. 29

jednoho století. Mladoturecká revoluce je završením tohoto období a nedá se říci, že by způsobila společenský otřes. Přestože islám byl stále nedílnou součástí politického a společenského zřízení, byla znatelně omezena působnost *šarí'i* v občanském právu. *Chalífát* byl pak spíše institucí mocenskou, upevňoval postavení sultána jako svrchovaného panovníka a zároveň nejvyšší duchovní autoritu, zástupce Muhammada.

1.2 Perská konstituční revoluce a reformní hnutí

Na rozdíl od Osmanské říše byla konstituční revoluce v Persii nejen prvním pokusem o omezení absolutismu, ale také „*prvním všeobecným hnutím v historii Íránu, které na rozdíl od minulých proti-absolutistických povstání zamýšlelo nejen svrhnout absolutismus, ale též přicházelo s jasně definovaným programem [...] jak skoncovat s absolutismem a nahradit ho vládou práva v rámci konstituční monarchie*“.¹¹

Perská historická zkušenost a odlišnost politického systému vyplývala zejména z neimperiálního charakteru Persie. Na druhou stranu se však také Persie potýkala se separatistickými tendencemi mnoha provincií. Rozlehlost a etnická heterogenita vždy implikovaly obtížnou centralizaci, takže působení státu bylo často omezené na vnitřní provincie. Monarchie a qadžárská dynastie nepředstavovaly záruky stabilní a trvalé vlády, jednak kvůli neurčitému principu následnictví, jednak kvůli přílišné závislosti na osobních schopnostech panovníka. Homa Katouzian dokonce hovoří o teorii cyklického chaosu jako modelu perské historie, kde se střídá období klidu silné vlády se zmatky nástupnictví a převratů.¹² Konstituční revoluce v roce 1906 byla namířena nejen proti svévoli absolutismu (*estebdád*), ale zároveň, a to především, proti jeho neschopnosti zajistit pořádek a základní bezpečnost uvnitř státu. Nastolení pořádku a zajištění stability se tak stalo hlavním cílem konstituční revoluce a po jejím neúspěchu i leitmotivem převratu Rezy Chána.¹³

¹⁰ Právní status etnicko-náboženských skupin v Osmanské říši

¹¹ Katouzian, Homa. *State and Society in Iran: The Eclipse of the Qajars and the Emergence of the Pahlavis*. London: I.B. Tauris, 2006. str. 18

¹² Katouzian, H., *Riza Shah's Political Legitimacy and Social Base, 1921-1941*, IN: Cronin, Stephanie (ed.). *The army and the creation of the Pahlavi state in Iran, 1910-1926*. London: I.B.Tauris, 1997 str. 15

¹³ Pro období do korunovace v roce 1925 používám jméno Rezá Chán, pro následující období Rezá Šáh resp. Rezá Pahlaví

Stejně jako v Osmanské říši, i v Persii existoval duální systém práva státního a náboženského (*doulet* a *dín*, stát a náboženství)¹⁴. Panovníkem vydávané právo *orf*, stejně jako turecký *qanun*,¹⁵ bylo sice formálně podřízeno *šarí'i*, avšak prakticky sloužilo jako nástroj k prosazování světských zákonů a omezení vlivu *ulamá*.¹⁶ V porovnání se sunnitskou tradicí však šíitská *ulamá* představovala poměrně hierarchické těleso a islám zastával vůdčí roli v perské společnosti, kterou nezpochybňovali ani nacionalisté, kteří naopak tuto skutečnost chápali jako jeden z pilířů národní ideologie.¹⁷ Ani konstituční revoluce se v tomto neodchýlila od tradice. Nejenže sekularizace nebyla v žádném případě cílem, ale naopak náboženství bylo jedním z nástrojů sjednocení.

Cílem revoluce roku 1906 bylo zavedení konstituční monarchie a vlády lidu (*hokúmat-e mellí*). Tyto změny, stejně jako ustanovení *madžlesu* (parlamentu) a zavedení ústavy měly vcelku širokou podporu veřejnosti. I podstatná část šíitských duchovních podporovala zavedení ústavní vlády, protože ji shledávala zřízením mnohem bohubilějším než despotický absolutismus.¹⁸ Například podpora iráckého ájatolláha Nainího znamenala pro Rezu Chána zvýšení veřejné popularity.¹⁹

V konstitučním období se však Persie namísto očekávané stability propadla do dalšího chaosu. Nezkušenost politické reprezentace s procesy ústavního parlamentarismu a nízká úroveň politické kultury vedly k patovým situacím uvnitř *madžlesu*, který byl od samého počátku silně fragmentovaný.²⁰ Hlavním nedostatkem systému bylo nepochopení parlamentárních zásad, protože *mellat* (lid, přeneseně zástupci lidu v *madžlesu*) byl chápán jako opozice k *doulet* (vládě). Od roku 1906 do 1908 se tak vystřídal u moci sedm kabinetů, od dalšího převratu do roku 1923 pak dalších osm.²¹

Specifickým problémem Íránu byla až do roku 1979 sporná angažovanost velmocí. Soupeřící zájmy Velké Británie, Ruska a později Spojených států o sféry vlivu v oblasti měly vliv i na vnitřní iránskou politiku. Strategicky umístěný a na ropu bohatý stát byl pochopitelně

¹⁴ Bayat, Mangol. *Iran's First Revolution: Shi'ism and the Constitutional Revolution of 1905-1909*. New York: Oxford University Press US, 1991. str. 18 a Pfaff, R., H., *Disengagement ...*, str. 81

¹⁵ V obou zemích se jednalo o zvykové právo praktikované státními soudy, na rozdíl od náboženských soudů praktikujících právo šarí'a

¹⁶ *Ibidem*

¹⁷ Esposito, John, L.; Voll, John, O. *Islam and democracy*. New York: Oxford University Press US, 1996 str. 53

¹⁸ Mousavi, Seyed, Reza. La religion et le système politique en Iran: étude comparative des révolutions de 1906 et 1979. *Canadian Journal of Political Science/Revue canadienne de science politique*, Vol. 32, No. 2 (Jun., 1999). str. 347

¹⁹ Faghfoory, Mohammad, H. The Ulama-State Relation in Iran, 1921-1941. *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 19., No. 4, (Nov., 1987). str. 419

²⁰ Katouzian, H., *State and Society...*, str. 57

²¹ *Ibidem*, str. 68

dlouhodobě v popředí zájmu. Anglo-perská dohoda z roku 1909, ruská vojenská přítomnost v severních provinciích a přetahování obou velmocí o práva na stavbu perské železnice přispívaly k nespokojenosti s novou vládou, která se neukázala být o nic více schopná zamezit vlivu zahraničnímu vlivu než předchozí absolutismus. Persie se navíc potýkala se zajištěním elementární státní integrity v konfrontaci s autonomistickými nároky některých provincií a jejich kmenových vůdců. Stejně tak obava z intervence sovětských vojsk, které ovlivňovaly politickou situaci na severu země již svou přítomností, osmanská invaze za první světové války a politika rozšiřování britské sféry vlivu lorda Curzona měly za následek zvyšování vnitřního chaosu.

2. Teoretický koncept modernizace

Na základě Shilsovy klasifikace modernizačních režimů bývají Atatürkovo Turecko a Írán Rezy Šáha Pahlavího řazeny mezi modernizační oligarchie.²² Ty se vyznačují silnou autoritativní vládou a jistými prvky pluralitního parlamentarismu, které jsou však jen formální.²³ Předpokladem modernizační oligarchie je existence silné elity, disponující účinným nástrojem k udržení stability, zejména vojenskými složkami, které jsou často součástí této elity. Je však třeba brát v potaz, že oligarchie byla v obou režimech naprosto podřízena autoritativnímu rozhodování Atatürka a Rezy Šáha, v jejichž rukou byla veškerá moc koncentrována. CHP (*Cumhuriyet Halk Partisi*, Republikánská lidová strana) za života Atatürka naprosto podléhala rozhodnutí svého zakladatele. Strana měla funkci byrokratického aparátu artikulující státní ideologii a byla nástrojem vůdce, nikoliv nezávislým tělesem. V Íránu za Rezy Šáha vznikla nová buržoazní elita a existence režimu závisela na armádě, i zde však hlavní (jediná) rozhodující pravomoc náležela šáhovi. Shilsova klasifikace dále předpokládá silnou centralizaci státu a mobilizaci obyvatelstva pro revoluční změny, ale i existenci opozice, byť jen formálně vymezené. Při mobilizaci obyvatelstva je zdůrazňována integrita, která ospravedlňuje boj proti reakci s autonomistickými požadavky. Shils je

²² Říchová, Blanka. *Přehled moderních politologických teorií*. 2. vyd. Praha: Portál, 2006. str. 267

²³ Shils, Edward. *Political Development in the New States: II. Comparative Studies in Society and History*, Cambridge University Press, Vol. 2, No. 4 (Jul., 1960). str. 395

nicméně vůči modernizačním oligarchiím poněkud skeptický, zejména ve vztahu k industrializaci.²⁴

Samuel Huntington ve svém klasickém díle *Political Order in Changing Societies* zmiňuje ústřední roli nacionalismu v modernizačních procesech. Tento prvek byl v tureckém a iránském reformismu charakteristickým požadavkem, jehož cílem byla homogenní národní entita. Z hlediska strategie nastolování změn Atatürk podle Huntingtona vhodně zkombinoval taktiku *blitzkrieg* (např. vznik republiky) s *fabiánskou taktikou* postupného zavádění společenských změn (například postupné odstraňování funkce *chalífy*): „*Pořadí změn v Turecku, vědomě plánované Kemalem a vzorec jednota-autorita-rovnost je nejúčinnější pořadí pro modernizaci*“²⁵ Pro úspěch modernizace Huntington klade důraz na institucionalizaci v souvislosti s rozšiřováním politické participace v reformních režimech.²⁶ Celkově Huntington vyzdvihuje kemalistické Turecko jako jeden z mála úspěšných příkladů modernizace revolucí.

Podstatou modernizace v zemích třetího světa byla snaha o dosažení životního standartu západních států. S hospodářskou modernizací a industrializací přejímaly reformní režimy západní model společnosti, který považovaly za jeden z hlavních cílů modernizace. „Světová revoluce westernizace“, jak tento vývoj nazývá Theodore H. Von Laue²⁷, se z původního tlaku západních států na modernizaci kolonií stala ideálem neevropských elit. Vzhledem ke konzervativnímu charakteru muslimských společností byly tyto reformy prováděny restriktivními příkazy a zákony, jak tomu bylo právě v Turecku a Íránu. Westernizace společnosti představovala pro Atatürka i Rezu Šáha úhelný kámen celé modernizace a byla proto vynucována ve všech oblastech života, například oděvními normami.

2.1 Cíle modernizace v Turecku a Íránu

Teorie modernizace se obvykle zabývá vztahem modernizace k demokratizaci a často chápe druhé jako cíl prvního.²⁸ Zejména většina muslimských států v období první poloviny

²⁴ Ibidem, str. 399

²⁵ Huntington, Samuel. *Political Order in Changing Societies*. Foreword by Francis Fukuyama. New Haven, London: Yale University Press, 2006. str. 348

²⁶ Ibidem, str. 276

²⁷ Von Laue, Theodore, H. *The World Revolution of Westernization: The Twentieth Century in Global Perspective*. New York: Oxford University Press, 1987. str. 4

²⁸ Říchová, Blanka. *Přehled...*, str. 257

dvacátého století však demokratické aspirace neměla. Proces modernizace byl sice spojován s hospodářským, průmyslovým a společenským rozvojem po vzoru západních států, ale už méně často měl demokratické ambice.

Cíle reformních hnutí od devatenáctého století zahrnovaly požadavky na politickou modernizaci, většinou však v souladu islámskou tradicí. V dichotomii moderního a tradičního, kde tradiční je chápáno jako zaostalé a neperspektivní, se nepřátelství projevovalo zejména ve vztahu k islámským ancien regimes. Politické myšlení v muslimských společnostech je však úzce spjato s náboženskou obcí a islámem, který byl některými skupinami interpretován jednak jako zdroj suverenity lidu, jednak jako pramen a nedílná součást politické moci.²⁹ Po první světové válce se však začaly prosazovat ideje modernizace směrem k evropskému vzoru, které s sebou zároveň nesly požadavek laicizace státního zřízení. Průkopníky tohoto proudu se stali právě Kemal Atatürk a Rezá Šáh, jejichž úsilí se zaměřilo na sekularizaci státního zřízení. Na rozdíl od reformních hnutí z přelomu devatenáctého a dvacátého století se turecký i iránský režim stavěly odmítavě k jakémukoliv vlivu islámských duchovních v politické sféře. Prvním důvodem byla jistě snaha o maximalizaci moci a neochota dělit se o moc se společenstvím *ulamá*. Druhý důvod souvisí s westernizací a pohrdavým postojem západních států k islámu, který byl považován za důvod zaostalosti muslimských společností.

V případě Atatürkova a Rezova režimu byla nástrojem i cílem modernizačního procesu westernizace, tedy „pozápadnění“ společnosti. Demokracie však explicitním cílem nebyla. Zcela jistě ne pro Rezu Šáha, který nakonec upustil i od snahy zavést republikánské zřízení a zachoval monarchii, konstituční jen formálně. Atatürk oproti tomu demokracii pokládal za jakýsi potenciální výhledový cíl, avšak nepovažoval ji za žádoucí v tehdejší době a podmínkách.³⁰ Mimo jiné, pokud vezmeme v úvahu úroveň demokracie v meziválečné Evropě, je otázkou, zda se westernizace v muslimských státech mohly inspirovat demokratickou praxí v období, kdy v mnoha evropských státech vládly autoritativní režimy.

Za krátkodobý politický cíl je v obou státech možné určit zavedení stability, řádu, funkční centrální vlády a vytvoření národního státu v teritoriálních hranicích. Pokud v Turecku a Íránu požadavky modernizace nezahrnovaly demokratizaci v evropském slova smyslu, není nutné chápat demokracii za *conditio sine qua non* úspěšné modernizace nebo za její cíl. Z hlediska dlouhodobých cílů usilovali političtí aktéři o vytvoření moderního národního státu, založeného na sekulárních principech.

²⁹ Lapidus, Ira, M. *A history of Islamic Societies*. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2002 str. 460

³⁰ Sonyel, Salahi, R. *Atatürk-The Founder of Modern Turkey*. Ankara: Turkish Historical Society Printing House, 1989. str. 114

Turecká a iránská modernizace měly od počátku velmi podobné cíle, k jejichž dosažení používali reformátoři stejné nástroje. U obou režimů se jednalo o „modernizaci seshora“, tedy o nastolení nových revolučních pořádků pomocí autoritativní vlády. Stejně jako v mnoha dalších případech v meziválečném období se oba vůdci dostali k moci za pomoci armády.

Oba sledované procesy modernizace se tedy odehrávaly v trojúhelníku nacionalismus-sekularizace-westernizace a změny se odehrávaly v revolučním duchu úplné, radikální přestavby společnosti.

3. Nástup k moci a legitimita

Vzhledem k tomu, že komparace výchozích podmínek je určující pro posuzování výsledků politické i společenské transformace, budu se v této kapitole zabývat srovnáním nástupu k moci Mustafy Kemala Atatürka a Rezy Chána. Pokusím se zde objasnit, za jakých okolností se aktéři převratů dostali k moci a zejména jak zdůvodňovali svou legitimitu. Přestože se jedná o státní převraty, otázka legitimacy je podstatná pro zachování režimů. *„Chce-li někdo udržovat panství [...], nezbyvá mu nic jiného, než ospravedlňovat ho co nejvehementněji. Odvoláním na nějaký princip legitimacy.“*³¹

3.1 Atatürk a nový stát

Dlouhé devatenácté století skončilo pro Osmanskou říši fatálně. Orientace mladoturecké vlády na Německo a následný vstup do války na straně centrálních mocností vedl ke konci „nemocného muže na Bosporu“. Konec východní otázky byl předznamenán již v průběhu první světové války v Sykes-Picotově a Paleologue-Sazanově dohodách, podle kterých z osmanského impéria měla zůstat jen malá část vlastní Anatólie. Důsledkem války byly nejen teritoriální ztráty na Balkáně a Blízkém východě, ale zejména katastrofální stav obyvatelstva v Malé Asii, kde si válečné boje vyžádaly okolo 2,5 milionů obětí mezi muslimským obyvatelstvem. Špatná hospodářská situace byla umocněna rozsáhlými migracemi, zvýšením mortality, výměnou obyvatelstva a úpadkem obchodu, který byl až do té

doby doménou nemuslimských skupin. Sèvreská mírová smlouva, okupace Anatólie dohodovými vojsky, vznik Arménie a neschopnost vlády a sultána dostát základním povinnostem byly následovány válkou za nezávislost. Tato válka nebyla jen bojem proti okupantům, ale i prvním střetem odboje s vládou a sultanátem, kteří potupné mírové podmínky přijali. Vedoucí role osmanského důstojníka Mustafy Kemala v hnutí odporu byla patrná již od roku 1919. Hrdina gallipolského vítězství měl nespornou autoritu uvnitř Spolku na ochranu práv Anatólie a Rumélie (*Anadolu Rumeli Müddafa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti*), i mezi tureckým obyvatelstvem. Jako osmanský důstojník bojoval Mustafa Kemal za impérium, ale jako jeden z mála nebyl zdiskreditovaný kontakty s vládou mladotureckého triumvirátu Envera, Cemala a Taláta Paši.

Na kongresu Tureckého národního hnutí v Sivasu se sice ještě nehovořilo o zrušení sultanátu, avšak Mustafa Kemal již v této době variantu republiky plánoval.³² V roce 1920 se konalo první zasedání Velkého národního shromáždění (*Büyük Millet Meclisi*, BBM) v Ankaře, na kterém byl Mustafa Kemal zvolen jeho předsedou. Shromáždění odsoudilo vládu v Istanbulu, ale prozatím nevystupovalo pro sesazení sultanátu, ačkoliv zákon o státním zřízení (*Teşkilât-i Esasye Kanunu*) již proklamoval suverenitu lidu: *Suverenita náleží bezpodmínečně a nezcizitelně lidu.*³³ Sultán Mehmet VI. byl svržen v roce 1922, po zahájení revize sèvreské mírové smlouvy. Právě anulace první poválečné smlouvy, navazující na vítěznou válku za nezávislost, byla zdrojem Atatürkovy obrovské popularity. Prosazení nového dokumentu z Lausanne, který mimo ztrátu Mosulu a Alexandretty znamenal územní zisky, bylo nejen fenomenálním diplomatickým úspěchem, ale i potvrzením tureckého práva na sebeurčení, a tím i zdroj legitimacy režimu. Od tohoto okamžiku byla nová ankarská vláda uznána i mezinárodním společenstvím.

V roce 1923 následovalo vyhlášení republiky, jejímž prvním prezidentem se stal Mustafa Kemal a premiérem Ismet İnönü. Působnost *chalífátu* byla striktně vykázána z politické sféry a omezena výlučně na náboženské otázky, funkce *chalífy* však zatím zůstávala v platnosti. Přes vedoucí roli Mustafy Kemala v BMM, nebylo shromáždění na počátku zcela homogenní³⁴. Proti kemalistické Skupině obrany práv (*Müdafaa-i Hukuk Gurubu*) se zorganizovala tzv. Druhá Skupina (*İkinci Gurup*). V prvních parlamentních volbách však úplně propadla v konfrontaci s Kemalovou stranou, přejmenovanou na *Halk*

³¹ Weber, Max, *Autorita, etika a společnost: pohled sociologa do dějin*, . Jan Škoda (ed.)1. české vyd. Praha: Mladá fronta, 1997, str. 63

³² Mango, Andrew. *Atatürk*. London: John Murray Publishers, 2004. str. 255

³³ *Millî Egemenlik ve TBMM*. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları: 33, 1987. str. 78

³⁴ Zürcher, Erik, J. *Turkey: A Modern History*. Reprinted. London: I.B. Tauris, 2005. str. 166

Fırkası (Lidová strana). Je evidentní, že Atatürkova autorita byla od počátku přirozená a nový režim se těšil značné podpoře obyvatel, což mu umožnilo vcelku nenásilné převzetí moci. Do funkcí vysokých státních úředníků a ministrů (rada *vekilü*) byli národním shromážděním voleni zejména důstojníci z války za nezávislost.³⁵ Neméně důležitou oporou režimu se stala naprosto loajální armáda.

3.2 Státní převrat a cesta Rezy Chána k moci

Také v Persii byla po první světové válce přítomná cizí vojska: území většiny států fakticky okupovala britská armáda, na severu vznikla v roce 1914 povstalecká bolševická republika Gilán, a v Baku bylo rozmístěno 30 000 sovětských vojáků³⁶. Mimo to byly vlády neustále konfrontovány s rebeliemi v mnoha provinciích, zejména v Tabrízu, Raštu, Mašhadu, Mázandaránu a Ázerbájdžánu. Kmenoví vůdci (např. kmene Bachtijárů), nerespektující autoritu Teheránu, představovali stálý problém Persie, s nímž se slabé vlády konstitučního hnutí nedokázaly vypořádat. Kvůli sporům v *madžlesu* a multipolárnímu štěpení názorových frakcí se často střídaly vlády, které nebyly schopné efektivně vykonávat svou funkci.³⁷ Vzhledem k slabé pozici šáha Ahmada scházely sjednocující prvek politického boje. Veřejná nespokojenost se situací byla patrná napříč všemi společenskými vrstvami, stejně jako touha po stabilitě.

Zásadní roli v převratu v roce 1921 hrála rovněž politika Velká Británie. Většina autorů se shoduje na tom, že Britové sice byli o převratu informováni, avšak nepatřili mezi jeho strůjce, i když někteří britští občané působící v Íránu údajně mocenskou změnu podporovali.³⁸ Britské ministerstvo zahraničních věcí nicméně převratu mlčky přihlíželo.³⁹

Na rozdíl od Atatürka, Rezá Chán nestál v čele převratu od samého počátku. V roce 1921 sice patřil mezi vůdčí osobnosti puče, ale jeho role spočívala hlavně v zajištění loajality vojska. Stejně jako Atatürk, i Rezá Chán vzešel z armády, kde působil jako důstojník perských kozáků v severních provinciích. Právě vojenské jednotky vedené perskými kozáky byly hlavní silou vojenského převratu v únoru roku 1921, po kterém byla nastolena vláda v čele se Sajjedem Zijáuddínem. V nové vládě Rezá Chán zaujal klíčové postavení s titulem

³⁵ Ibidem, str. 166

³⁶ Katouzian, H., *State and society...*, str. 215

³⁷ Ibidem, str. 57

³⁸ Katouzian, H., *State and society...*, str. 207

³⁹ Ibidem, str. 247

sardár-e sepáh (vrchní velitel armády) a funkcí ministra války. Přestože si pučisté zpočátku pohrávali s myšlenkou zavést republiku, byla nakonec zachována ústava z roku 1906 a šáh Ahmad byl nucen mocenskou změnu akceptovat.

Léta 1921 až 1925 byla transičním obdobím, ve kterém Rezá Chán postupně uzurpoval moc, aby se v roce 1925 nechal prohlásit novým monarchou. Stabilizace vnitřní i vnější situace armádou přinesla Rezu Chánovi rozsáhlou podporu veřejnosti, která mu umožnila sesadit Sajjeda Zijáuddína, stát se v roce 1923 premiérem a následně v roce 1925 odstranit i qadžárskou dynastii. Původně Rezá Chán též uvažoval o republice, ale odpor značné části veřejnosti ho od tohoto záměru odradil. Zejména odpor *ulamá*, *bázáru*⁴⁰ a následné protirepublikánské protesty v roce 1924 přiměly Rezu Chána k odvolání republikánských názorů, zachování monarchie a respektu k šíitské tradici.⁴¹

Hlavním důvodem Rezovy veřejné podpory a rozsáhlé podpory uvnitř *madžlesu* bylo zavedení řádu a stability:

*Pochybuji, že se najde někdo, kdo si neuvědomuje, co všechno vykonal [Rezá Chán] pro tuto zemi. Jak všichni víme, situace v této zemi byla taková, že chtěl-li někdo cestovat, nebyl v bezpečí, byl-li někdo vlastníkem půdy, nebyl v bezpečí, a měl-li někdo usedlost, musel zaměstnávat několik ozbrojenců, aby ochránil svou úrodu. Pro ochranu mého domu, mé rodiny a mého lidu si přirozeně přeji, aby se muž jménem Rezá Chán stal předsedou vlády. Přeji si totiž stabilitu a bezpečnost. A pravdou je, že díky tomuto muži jsme je v posledních letech měli a zároveň jsme mohli budovat stát a sloužit zájmu společnosti.*⁴²

Tuto zásluhu uznávala i opozice, která se jinak obávala diktátorských sklonů Rezy Chána.⁴³ *Madžles* se stále dělil na několik frakcí, z nichž na počátku dvacátých let několik vystupovalo proti autoritativní vládě, avšak většina poslanců tvořená reformátory, sekularisty a liberálními poslanci podporovala Rezu Chána. Jednu z mála opozičních uskupení tvořila Reformistická strana (*Hezb-e esláhtalab*) ájatolláha Modarrese, integrující zejména zájmy

⁴⁰ Obchodnická vrstva v iránské společnosti

⁴¹ Martin, V., *Muddraris, Republikanism and the Rise to Power of Riza Khan, Sardar-i Sipah*, IN: Cronin, Stephanie (ed.). *The Making of Modern Iran: State and Society under Riza Shah, 1921–1941*. 1 st. ed. London, New York: Routledge, 2003. str. 199

⁴² Katouzian, H., *Riza Shah's Political Legitimacy and Social Base, 1921-1941*, IN: Cronin, Stephanie (ed.). *The Making of Modern Iran: State and Society under Riza Shah, 1921–1941*. 1 st. ed. London, New York: Routledge, 2003. str. 18

⁴³ Katouzian, H., *State and Society under Reza Shah*, IN: Atakabi, Touraj; Zücher, Erik, J. *Men of Order: Authoritarian Modernization under Atatürk and Reza Shah*. 1 st. ed. London: I. B. Tauris 2004. str. 25

obchodníků bázáru⁴⁴. To ovšem neznamená, že *ulamá* stála proti Rezovi Chánovi. I přes nejednotnost mezi náboženskými představiteli je uznávanou tezí, že Rezá Chán se dostal k moci v roce 1921 rovněž díky podpoře *ulamá*, která očekávala vládu založenou na uznání *šarí'i*.⁴⁵ Například přátelství a podpora ájatolláha Nainího a ájatolláha Isfaháního přispěly k obnovení popularity Rezy Chána v roce 1924, v období protestů proti vytvoření republiky⁴⁶.

Zachování monarchie má nicméně význam i v otázce zdůvodňování legitimacy. Rezá Šáh se považoval za osvíceného tzv. boží milostí (*farrah-e izedí*), která v Persii tradičně legitimizovala panovníka. Podle legendy nebyla boží milost dědičná v rámci dynastie, ale vázala se k jednotlivé osobě panovníka, který jí prokazoval svou schopností dobře vládnout.⁴⁷

4. Charakter režimů

Pro posuzování samotných reforem třeba určit druh vlády z hlediska držitelů, což pomůže objasnit způsob, jakým byly reformy zaváděny. U obou režimů se jednalo o autoritativní vládu v čele s charismatickým vůdcem. Systémy se však lišily druhem formálního politického zřízení (republika versus konstituční monarchie) a především způsobem výkonu moci. Na rozdíl od Rezy Šáha, který vykonával moc přímo, respektive prostřednictvím dosazeného kabinetu ministrů, Atatürk vládl prostřednictvím jím založené strany, která se stala stranou monopolní. Povaha režimů se lišila i v míře autoritativnosti. Atatürkův režim byl nesporně autoritativní, avšak umožňoval širší politickou participaci než šáhova diktatura.

4.1 Turecko

Legislativním orgánem bylo v Turecku ustanoveno jednokomorové Velké národní shromáždění (*Türk Büyük Millet Meclisi*, TBMM), které volilo nejen prezidenta a předsedu vlády, ale také jednotlivé ministry. Výkonná moc byla reprezentována vládou, za Atatürka však reálnou nejvyšší moc držel v rukou prezident. Do roku 1950 hrála klíčovou úlohu Atatürkova Lidová strana (*Halk Fırkası*, která v roce 1925 změnila název na *Halk Partisi* a ve stejném roce na *Cumhuriyet Halk Partisi*, Republikánská strana lidová), založená v přímé

⁴⁴ Martin, V., *Muddraris...*, str. 67

⁴⁵ Lapidus, I., M., *A history of Islamic...*, str. 477

⁴⁶ Faghfoory, M., H., *The Ulama-State...*, str. 419

návaznosti na revoluční skupinu Výbor pro obranu práv v Anatólii a Rumelii.⁴⁸ Tajemníkem strany se stal Ismet İnönü, straně však předsedal Atatürk.⁴⁹ Postavení CHP v meclisu se postupně stávalo monopolním: po kurdské rebelii v roce 1925 byla na základě zákona o ochraně veřejného pořádku zrušena opoziční Pokroková republikánská strana (*Tarakkıperver Cumhuriyet Fırkası*, TCF), pět let poté byla zrušena částečně opoziční Svobodná strana (*Serbest partisi*) a následně oznámen zákaz vytváření politických stran, čímž se CHP oficiálně stala jedinou stranou ve státě.

Po zrušení TCP se CHP postupně stávala státostranou ve smyslu Sartoriho definice, kde je strana duplikací státu.⁵⁰ Volby do madžlisu probíhaly na základě kandidátek CHP a byrokratický aparát podléhal straně. Tento vývoj se završil v roce 1931, kdy CHP byla oficiálně prohlášena za státní stranu, od tohoto roku dochází této k faktické identifikaci pojmů CHP a stát.⁵¹ Atatürk prostřednictvím strany vykonával politickou moc, což je podstatné v porovnání s Íránem, kde Rezá Pahlaví vládl z titulu šáha bez širšího zázemí v podobě stranického aparátu.

4.2 Írán

Absence ideologie a strany, která by poskytovala iránskému režimu nejen personální zázemí, ale i ideologický rámec je nejvýraznějším rozdílem mezi sledovanými zeměmi. Protože se Rezá Chán se inspiroval Atatürkovými reformami a tureckým systémem, z počátku se pokoušel o vytvoření strany po vzoru CHP.⁵² Podobně jako v případě pokusu o zavedení republiky však i tento experiment skončil kvůli odporu náboženské opozice. V srpnu roku 1927 oznámil jeden ze šáhových nejbližších spolupracovníků, ministr spravedlnosti Abdolhosejn Tejmúrtáš, založení parlamentní strany Nový Írán (*Írán-e Nou*), blízké šáhovi a

⁴⁷ Katouzian, H., *Rıza Shah's Political...*, str. 17

⁴⁸ Název *Halk Fırkası* byl změněn na *Halk Partisi* vzhledem k negativní konotaci slova *fırka*, které evokovalo spíše skupinu, frakci než stranu. Slovo *parti* bylo zřejmě přejato z toho důvodu, že znělo více státní. Z podobného důvodu bylo do názvu strany přidáno slovo *Cumhuriyet* (republika), jako reakce na vznik opoziční strany Pokrokové republikánské strany (*Tarakkıperver Cumhuriyet Fırkası*).

Viz: Tunçay, Mete. *T.C. 'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*. 3. baskı. Istanbul: Cem Yayınevi, 1992. str. 49

⁴⁹ Uyar, Hakkı, *Tek parti dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*. Istanbul: Boyut Kitapları, 1998. str. 65

⁵⁰ Sartori, Giovanni. *Strany a stranické systémy*. Brno: CDK, 2005. str. 56

⁵¹ Uyar, H., *Tek parti dönemi...*, str. 78

⁵² Elliot, M., *New Iran and the Dissolution of Party Politics under Reza Shah*, IN: Atakabi, Touraj; Zücher, Erik, J. *Men of Order : Authoritarian Modernization under Atatürk and Reza Shah*. 1 st ed. London: I. B. Tauris 2004. str. 68

propagující myšlenky modernizace.⁵³ Vzhledem k tomu, že nově vznikající strana měla pověst antiklerikálního uskupení s fašistickými tendencemi, proti jejímu ustanovení se zvedla vlna nevole zejména ze strany *mulláhů*, která byla opět následována demonstracemi.⁵⁴ Šáh byl nucen od tohoto záměru upustit a strana byla rozpuštěna pouhé tři měsíce po svém vzniku. Podpora režimu byla v madžlesu vykonávána prostřednictvím parlamentní frakce Pokrok (*Taraki*), která vznikla namísto oficiální politické strany.⁵⁵ Jejími hlavními členy byly tytéž osoby jako v zaniklé straně, zejména Abdolhosejn Tejmúrtáš, Alí Akbar Dávar nebo ministr financí Fírúz Farmáfarmáján, funkci politické strany jako artikulačního kanálu však frakce nemohla plnit.

Vláda Rezy Šáha tak zůstala autoritativním režimem jednoho muže, který se později vyvinul v diktaturu. V období od roku 1926 do roku 1931 ztratil madžles funkci svobodně rozhodujícího orgánu, jeho nezávislost definitivně skončila volbami v roce 1927, které byly zmanipulovány ve všech volebních obvodech kromě Teheránu.⁵⁶ V tomto období šáh dbal alespoň na formální dodržování ústavy, což se však změnilo na počátku třicátých let, kdy začalo pronásledování skutečných i domnělých oponentů režimů (viz kapitola Výsledek reformem).

Ideologii režimu představovala modernizace sama o sobě, nejednalo se však o konzistentní ideologii jako v Turecku a popularita režimu tak závisela přímo na popularitě šáha.

4.3 Ideologický systém kemalismu

Ačkoliv se ve sledovaných případech jedná o modernizaci seshora, na rozdíl od autoritativních vlád, jejichž *raison d'êtr*e je moc sama o sobě, úspěch modernizačních režimů je podmíněn lidovou podporou. V obou procesech scházelo transitní období, přestože vůdčí představitelé těchto změn měli za cíl reformaci několika společenských segmentů zároveň: politického, společenského i hospodářského. Pokud však většina obyvatelstva dlouhodobě odmítá změny reformního procesu, modernizace může být sotva úspěšná. Ideologie je tak součástí strategie a zároveň jejím nástrojem.

⁵³ Ibidem, str. 68

⁵⁴ Ibidem, str. 73

⁵⁵ Ibidem, str. 67

⁵⁶ Katouzian, H., *State and Society...*, str. 308

Zatímco Atatürk vybudoval ideologický systém, odpovídající na všechny zásadní otázky politického a společenského života, Rezá Šáh žádný koherentní ideologický koncept nevytvořil. Domnívám se, že nedostatečná ideologická mobilizace společně s absencí strany byla jednou z příčin pádu šáhovy vlády a kemalismus naopak důvodem zachování politického systému přetrvávajícího až do dnešní doby. Je nesporné, že šíitská iránská společnost byla ve srovnání s tureckou mnohem tradičnější, to však zároveň implikuje nutnost odpovídající strategie směrem k obyvatelstvu, zejména dostatečnou artikulaci cílů. Pouhá autoritativní implementace nových norem se ukázala jako nedostatečná. V obou sledovaných případech reformních procesů byla modernizace prováděna seshora autoritativními režimy, avšak v Turecku byla doprovázena propagandistickou kampaní, zaměřenou na všechny společenské vrstvy.

4.3.1 Šest principů kemalismu

Kemalismus odpovídá nejen na otázky politického zřízení, ale dotýká se i veřejného života a organizace společnosti. Základem státní ideologie je koncept turectví (*türkçülük*), vytvořený již v letech války za nezávislost Společností na obranu práv (*Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*), který nacionalistickou rétorikou sjednocuje společnost a ukládá každému jejímu členovi mravní povinnost vlastenectví (viz kapitola Nacionalismus). Kemalistická ideologie je tvořena šesti doktrínami: republikánství (*Çumhuriyetçilik*), vlastenectví (*Milliyetçilik*), lidovost (*Halkçılık*), reformismus (*Inkılâpçılık*)⁵⁷, sekularismus (*Layiklik*) a etatismus (*Devletçilik*). Tyto principy byly zpočátku oficiální ideologií Lidové republikánské strany (*Cumhuriyet Halk Partisi*), na jejímž logu se v roce 1931 objevily v podobě šesti paprsků na červeném podkladě.⁵⁸ V roce 1937 se tyto principy dokonce staly dodatkem turecké ústavy⁵⁹.

Turecká ideologie je založena na sekulárně-racionalistické tradici pozitivismu, je inspirována zejména osvícenstvím devatenáctého století a často odkazuje na ideály francouzské revoluce.⁶⁰ Přes svou revolučnost, odmítání osmanského dědictví a sekularismus

⁵⁷ *Inkılâpçılık* v doslovném překladu znamená nenásilné revolucionářství (Türkçe-İngilizce Redhouse Sözlüğü. İstanbul: SEV Matbaacılık ve Yayıncılık Eğitim Ticaret A.Ş., 2005.), z jazykové konotace (např. Püsküllüoğlu, Ali. *İlköretim Türkçe Sözlük*. Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2005.) se však dá odvodit, že do češtiny je v těchto souvislostech vhodnější slovo přeložit jako reformismus.

⁵⁸ Mango, A., *Atatürk.*, str. 479

⁵⁹ Základní zákon, 1921, (*Teşkilâtı Esasiye Kanunu*) Článek 2, dodatek z roku 1937; <http://www.anayasa.gov.tr/general/icerikler.asp?contID=363&menuID=58&curID=98> [citováno 29. 03. 2009, 10:00]

⁶⁰ Viz Saner, Nejat. *Atatürk dönemi: 19 altın yılın öyküsü, 1919-1938*. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1975. str. 52

klade kemalismus rovněž jistý důraz i na tradiční hodnoty turecko-muslimské společnosti, jako rodina a společenská solidarita.⁶¹ Přestože nositelem změny byla stejně jako v Íránu městská elita, mobilizace obyvatelstva byla úspěšná právě díky propagaci ideologie, která apelovala na každého občana bez ohledu na společenské postavení. Kemalismus odmítal levicové ideologie, ale měl výrazně sociální charakter, vyjádřený v principu lidovosti (*halkçılık*). Heslo čelem k lidu (*halka karşı*) je vyjádřením vzájemné solidarity v rámci národa.⁶² Navzdory ekonomicky liberální rétorice byla v rámci etatismu propagována jistá míra protekcionismu a silného sociálního státu, na druhou stranu se ale kemalismus jednoznačně vymezuje proti komunismu.

Podstatné je, že ideologií se stal de facto Atatürk sám, což ostatně vyplývá i z názvu kemalismus, který byl poprvé použit ještě za života svého tvůrce.⁶³ Postava neomylného, téměř zbožštěného otce Turků (Atatürk) zaujímá ve státní ideologii stejně významné místo, jako politické principy. To dokazuje i preambule ústavy Turecké republiky, kde je v první větě vyjádřena oddanost odkazu „nesmrtelného vůdce a nedostižného hrdiny“ Atatürka.⁶⁴

5. Nacionalismus

V obou státech je období modernizace neoddělitelně spjato s tureckým a iránským nacionalismem v dnešní podobě. Pro oba nacionalismy je charakteristická nacionalistická rétorika, důraz na jazykovou politiku s požadavkem jednotného jazyka a snaha o národní jednotu, i za cenu potlačování etnických menšin. Atatürk i Rezá Šáh zakládali svou legitimitu především na národnostním principu. V obou státech se jedná o období vytváření nacionalismu, respektive období tzv. národního obrození, tak jak jej definuje Ernest Gellner.⁶⁵

5.1 Turecký nacionalismus

⁶¹ Feyzioğlu, Turhan. Atatürk ve Milliyetçilik. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. Sayı 2, Cilt: I, Mart 1985.

Přístup také z: <http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=70> [citováno 20.03.2009, 11:00]

⁶² Akşin, Sina. *Ana Çizgiriyle, Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789–1980*. 6. baskı Ankara: İmaj Yayıncılık, 2006. str. 211

⁶³ İrem, Nazım. Turkish Conservative Modernism: Birth of a Nationalist Quest for Cultural Renewal, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 34, No. 1 (Feb., 2002). str. 87

⁶⁴ *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*. (Ústava Turecké Republiky z r. 1982). Dostupné z: <http://www.tbmm.gov.tr/Anayasa.htm> [citováno 23.03.2009, 10:00].

⁶⁵ Viz Gellner, Ernest, A. *Nacionalismus*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2003.

Jednou z tureckých národních legend je mýtus o šedém vlku (*Bozkurt*), který vyvedl turecký národ z neúrodné pustiny Střední Asie, prapůvodního domova Turků (*Ergenekon*) do Anatólie. Tato legenda dobře vykresluje mytologii užívanou tvůrci tureckého nacionalismu od počátku dvacátého století. S menším zpožděním za obdobím vzniku evropských nacionalismů, i muslimské společnosti začaly hledat svou identitu v národních idejích. Jako ostatní národní hnutí, také kemalistický nacionalismus čerpal z pradávnych legend a zacházel do dávné historie, aby zpřetrhal svazky s kosmopolitní osmanskou historií.

Kemalismus důsledně popírá návaznost na osmanský stát a naopak ostře kritizuje jeho multietnicitu, imperialismus a politický systém. Osmanská dynastie, stejně jako qadžárská dynastie v Íránu, byla v souvislosti s westernizací pojmána jako důvod zaostalosti a zpátečnictví. Ancien regime, jeho tradice a sepětí s náboženstvím byly v rozporu s republikánskými hodnotami. Minulé období bylo proto vykreslováno značně negativně. K tomu přispívala i situace na mezinárodním poli, protože revizí sèvreské smlouvy se Turci distancovali od osmanského státu.

Turecká historiografie vykládá osmanskou historii jako dějiny v područí uzurpátora, kde nebyl rozdíl mezi ostatními podmaněnými etniky a Turky. O osmanské vládnoucí elitě se reformní režim vyjadřoval s důrazem na rozdíl „oni“ a „my“:

Přehlížením národní svébytnosti [v Osmanské říši] bylo ublíženo zejména našemu národu. Osmanské multietnické impérium všeobjímajícím způsobem podporovalo všechny ostatní národy v jejich svébytnosti. Že jsme se pro ně my stali cizím národem, jsme si uvědomili v okamžiku, kdy nás hnali ranami holí. Poté, co jsme zeslábli, dívali se na nás s opovržením a přehlíželi nás. A my jsme se dopustili největšího poklesku, když jsme zapomněli sebe samé. Pokud chceme, aby nás svět respektoval, nejprve musíme respektovat sebe: prokažme nadšením, myšlenkou a činy plnou sílu našeho hnutí. Vězme, že národ, který nenajde vlastní svébytnost, se stane obětí jiného národa. (Atatürk, 1922)⁶⁶

Podobně se vyjádřil například oficiální turecký ideolog Zia Gökalp:

„Turci a Osmaní jsou odlišní. Osmanství není Turectví. Osmanský národ není tureckým národem, osmanský jazyk a literatura není jazykem a literaturou tureckou, stejně jako osmanská společnost a tradice není turecká.“⁶⁷

⁶⁶ Citováno v: Feyzioğlu, T., *Atatürk ve...*

⁶⁷ *Ibidem*

Válka za nezávislost je v perspektivě tureckého nacionalismu bojem o přežití národa, který byl v Osmanské říši potlačován a po pádu impéria „probuzen“ národním obrozením.

Základy těmto myšlenkám byly položeny již mladotureckými intelektuály, kteří v konfrontaci s rozvíjejícími se národními hnutími v impériu požadovali ustanovení vlastní otčiny (*türk yurdu*). Jakkoliv to nacionalisté popírali, turecký nacionalismus navazoval na mladoturecké snahy o vytvoření svébytné národní ideologie a myšlenky prvních národních obrozenců. Myslitelé mladotureckého období jako Ahmet Ağaoğlu, Yusuf Akçura a zejména Zia Gökalp, sdružení okolo periodika *Türk Yurdu*, měli vliv i v kemalistickém období. Na rozdíl od mladotureckého období však kemalismus zřetelně upustil od panislamských a panturkických ambicí.

Otázkou ovšem je, zda je kemalistický nacionalismus vymezen rasově, což je mu někdy připisováno. Zmíněný Zia Gökalp, vlivný myslitel předválečného období, byl jedním z těch, co dříve prosazovali panturkický koncept vývoje osmanského impéria, který je spojen s rasovými teoriemi o podobnosti turkických etnik. Gökalp sám však tento koncept ve dvacátých letech označil za mylný, stejně jako zavrhl jakékoliv vymezování národa na základě rasových nebo etnických charakteristik.⁶⁸ Turecká státní ideologie je silně spojena s tureckým nacionalismem a od počátku neuznávala existenci jiných národů v hranicích Turecka. Národnost v tomto pojetí však není dána rasově, na základě fyziognomických a etnických rysů, ale spočívá v přijetí společných hodnot.⁶⁹ Atatürkův nacionalismus (*milliyetçilik*) odkazoval na pojetí francouzství z období francouzské revoluce, jež spočívalo v akceptování určitých ideálů. Nikdo by neměl být z národa vylučován na základě původu, i když stát požaduje od jednotlivce oddanost národu (například heslo *önce vatan*, vlast má přednost) a proklamaci turectví. Na druhou stranu však zdůrazňovaná národnostní homogenita upírala práva jiným národnostním skupinám.

5.1.1 Vztah k menšinám

Autonomistické požadavky náboženských nebo etnických menšin byly naprosto odmítány jako útok na teritoriální integritu státu. Tato politika se stala zdrojem dlouhodobého

⁶⁸ Gökalp, Ziya. *The principles of Turkism*. Leiden: E. J. Brill, 1986. str. 12

⁶⁹ Lerner, Daniel; Robinson, Richard D. *Swords and Ploughshares: The Turkish Army as a Modernizing Force, World Politics*, The Johns Hopkins University Press, Vol. 13, No. 1 (Oct., 1960). str. 661

latentního napětí mezi tureckým státem a zejména kurdskou menšinou. Od vyhlášení republiky byla v rámci politiky homogenního národa samotná existence kurdské menšiny striktně popírána. Zřetelně fyziognomicky odlišní Kurdi byli oficiálně označováni za „horské Turky“ z východní Anatólie.⁷⁰

Počátkem kurdské otázky se stalo povstání Šeyka Saita v kurdských oblastech jihovýchodního Turecka. Na jaře roku 1925 se kurdské kmeny postavily na odpor ankarské vládě, jejíž centralizační politika se snažila zlikvidovat tradiční způsob života Kurdů. Situace byla umocněna příslušností lokální populace k řádu *nakšbendí*, odmítajícím striktní sekularistické zřízení. Podle Roberta W. Olsona neměly kurdské kmeny separatistické tendence, ale pouze požadovaly výjimku na zachování identity a tradiční kmenové společnosti.⁷¹ Centralismus ankarské vlády zasahující do kmenové kurdské společnosti vyvolal rozsáhlé povstání s centrem v Diyarbakiru, které bylo záhy tvrdě potlačeno. V souvislosti s britskou okupací Mosulu na základě Lausannské mírové smlouvy, interpretoval Atatürk povstání jako pokus britských agentů o desintegraci východního Turecka. Pro toto tvrzení však neexistují žádné důkazy. V roce 1930 byla následně stejným způsobem potlačena další kurdská rebelie v Šemdinli.

Nebylo jen výsadou Turecka, že nový národní stát, obhajující své právo na sebeurčení založené na Wilsonově čtrnácti-bodovém programu, odmítal tento princip přiznat dalším entitám, pokud se nacházely na jeho území. V případě Turecka však silná asimilační politika vůči menšinám odmítala být jen připustit jejich existenci, přičemž tento přístup přetrvával až do počátku devadesátých let. Například ve veškerém veřejném styku byla akceptována pouze turečtina, přestože v roce 1935 bylo z celkové populace třinácti a půl milionu obyvatel 1 840 000 Kurdů.⁷²

5.1.2 Jazyková reforma

Jazyková reforma je jedním z pilířů tureckého transformace. Protože v tureckém pojetí národa představuje jazyk jednou ze základních charakteristik národa, bylo vynaloženo velké úsilí k provedení „očistné“ reformy. Je však pravda, že tato potřeba zároveň vyplývala

⁷⁰ Ibidem, str. 200

⁷¹ Olson, Robert, W.; Tucker, William, F. The Sheikh Sait Rebellion in Turkey (1925): A Study in the Consolidation of a Developed Uninstitutionalized Nationalism and the Rise of Incipient (Kurdish) Nationalism. *Die Welt des Islams*, New Series, Vol. 18, Issue 3/4 (1978). str. 208

⁷² Pallis, A.,A. The Population of Turkey in 1935. *The Geographical Journal*, Blackwell Publishing, Vol. 91, No. 5(May, 1938). str. 442

objektivního nesouladu arabského písma a osmanské turečtiny, který byl diskutován již od dob *tanzímátu*. Až zavedením latinky v roce 1923 byla disharmonie definitivně vyřešena. V neposlední řadě zde hrál roli ideologický aspekt přijetí evropského písma, protože se tak Turecko přiblížilo západnímu světu. V návaznosti na mytologické pojetí starého národa byla jazyková reforma prezentována jako návrat k počátkům, obnovení starého jazyka, který byl vlivem šíření islámu dočasně zapomenut. Mluvílo se tedy ne o vytváření nového jazyka, nýbrž o jazykovém národním obrození. Na základě tehdejších poznatků několika evropských vědců o původu turečtiny byla oficiálně propagována tzv. *Güneş-dil teorisi* (teorie slunečního jazyka), která pokládala turečtinu za předchůdkyni všech jazyků.⁷³ V roce 1932 byl založen Ústav pro turecký jazyk (*Türk Dili Tetkik Cemiyeti*, později přejmenovaný na *Türk Dil Kurumu*, TDK), jež měl za úkol provést očištění turečtiny od vlivů ostatních jazyků (*öz türkçe*, čistá turečtina), zejména od arabštiny a perštiny.⁷⁴

„Turecký národ, jež umí bránit nezávislost své země, se také musí umět osvobodit ze jha cizích jazyků“⁷⁵

Na základě činnosti TDK v roce 1935 vyšel první osmansko-turecký slovník⁷⁶ a nedlouho po své kodifikaci byla turečtina v ústavě uvedena jako jediný státní jazyk. V souvislosti s reformou školství a zrušením madras, kde se vyučovalo arabsky, turečtina pomohla sjednotit školský systém, což mělo význam obzvláště v kurdských oblastech ve východním Turecku.

5.2 Íránský nacionalismus

Do nástupu Rezy Šáha k moci v Persii národnostní cítění prakticky neexistovalo, stejně jako jednotná definice íránského (perského) národa. Až do počátku dvacátého století většina obyvatel Persie žila kmenovým způsobem života a lidé se neidentifikovali jako příslušníci státního celku, ale podle kmenové a regionální příslušnosti. Teprve s konstituční

⁷³ Korkmaz, Z., *The Place of Turkish Language in Kemalist Thought*, IN: *A Handbook of Kemalist Thought*, translated by Yeşilbursa, Ayşegül, A., Ankara: Atatürk Research Center, Başak Matbaacılık, 2001. str. 210

⁷⁴ Perry, John, R. *Language Reform in Turkey and Iran. International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University Press, Vol. 17, No. 3 (Aug., 1985). Str. 298

⁷⁵ *Ibidem*, str. 199

⁷⁶ Perry, J., R., *Language Reform...*, str. 299

revolucí se začaly objevovat první snahy o vytvoření národnostního programu. Tyto diskuze však byly ještě více než v Turecku omezeny výlučně na intelektuální prostředí teheránských elit a nepronikaly do širších společenských vrstev.

I v případě šáhovy modernizační politiky hrál nacionalismus hlavní roli v strategii sjednocení. Vzhledem k heterogenitě jednotlivých územních celků a tradičně nízkému stupni centralizace byl ke sjednocení státu potřeba silný mobilizační nástroj. Stejně jako Atatürk, i Razá Šáh se zaštiťoval národnostní rétorikou.

Tak jako turecký revoluční nacionalismus, i ten iránský se chtěl oprostít od tradice předchozích staletí a vymezoval se proti období vlády minulé dynastie a islámským dějinám. Ostatně i staroperské jméno Pahlaví, které šáh přijal jako zakladatel nové dynastie, zdůrazňovalo odlišnost od qadžárské dynastie, která byla turkického původu.⁷⁷ Šáhova nacionalistická ideologie navazovala především na oblíbenou teorii o árijském původu Íránců, která podporovala ideál pozápadnění. Árijská rasa zdůrazňovala nadřazenost Íránců nad ostatními etniky v regionu, zejména Araby.⁷⁸ Teorie byla mimochodem příznivě vnímána hitlerovským Německem a přispěla tak k iránsko-německému spojení během druhé světové války.⁷⁹

Rezá Chán se kvůli svému protináboženskému postoji na počátku dvacátých let pokoušel prosadit sekulární pojetí nacionalismu, to však narazilo na odpor náboženské obce, která v šiiťství vždy spatřovali neoddělitelnou součást íránství (*íránijat*). V transitním období konsolidace moci se tedy Rezá Šáh na nějakou dobu vzdal laického pojetí národa, avšak po upevnění mocenské pozice začal tento koncept tvrdě prosazovat (viz kapitola Sekularizace). Ve školství byl kladen důraz na výuku předislámské historie a legendární mytologie, v umění propaganda vyzdvihovala autory čerpající z předislámských národních motivů, jako například básník Ferdousí.⁸⁰ Zaostalost a kulturní úpadek byly zdůvodňovány jako důsledek invaze arabských a pozdějších tureckých vlivů. Základem státní rétoriky se stala doposud nepříliš používaná slova *vatan-mellat-melli* (vlast, národ, národní).

Období panování Rezy Šáha je pro iránský nacionalismus skutečně dalekosáhlé: lze konstatovat, že k masovému šíření nacionalismu poprvé došlo v období jeho vlády. Hlavním nositelem nacionalismu byla především městská movitější vrstva, obchodníci *bázáru* a vyšší

⁷⁷ Katouzian, H., *State and Society in...*, str. 73

⁷⁸ *Ibidem*

⁷⁹ Holt, P., M. (ed.); Lambton, Anna, K., S. (ed.); Lewis, Bernard (ed.). *The Cambridge history of Islam, Volume Ib*. 1 st. ed. Cambridge: Cambridge University Press, 1978. str. 624

⁸⁰ De De Groot, Joanna. *Religion, Culture and Politics in Iran: from Qajars to Khomeini*. 1 st ed. London: I.B. Tauris, 2007. str. 184

střední třída, z níž se rekrutovala elita režimu.⁸¹ V neposlední řadě ale byla s nacionalismem spojena též náboženská obec, která usilovala o duchovní rozměr nacionalismu.

5.2.1 Ambivalentní postoj k zahraničí

Po celé devatenácté století byla perská politika silně ovlivňována velmocenským bojem o sféry vlivu mezi Velkou Británií a Ruskem. Tento stav přetrval i během dvacátého století až do roku 1979, kdy spornou angažovanost velmocí definitivně ukončila islámská revoluce. Negativní iránská percepce těchto vlivů, jejímž odrazem byla například tabákové povstání v roce 1891 a odpor proti Anglo-perské dohodě z roku 1907, vyvrcholila nacionalistickou politikou Rezy Šáha. V perské společnosti byly v této době patrné jisté xenofobní tendence namířené mimo jiné proti Evropanům a Američanům.

Šáh získal popularitu právě prosazováním národní suverenity, odmítající další vměšování zahraničí do iránských záležitostí. Na počátku vlády sliboval zejména ukončení ekonomického vlivu západu, který byl viděn jako kolonialistické vykořisťování.⁸² Na druhou stranu však modernizace spočívala v přijetí západního konceptu rozvinuté společnosti, na jehož zavádění se podíleli i zahraniční poradci.⁸³ Režim se tak díky přetrvávající přítomnosti vlivných západních poradců a diplomatů dostal do konfliktu s proklamovaným odporem k evropskému imperialismu (viz kapitola Hospodářská modernizace a industrializace).

V letech 1927 až 1928 Rezá Šáh skutečně jednostranně vypověděl kapitulace vůči západním státům, platné téměř od počátku panování qadžárské dynastie.⁸⁴ V roce 1933 došlo k revizi Anglo-perské dohody o ropě, brzy se však ukázalo, že praktický význam změny byl zanedbatelný. Protože Anglo-iránské ropné společnosti byla zajištěna exploatace nejbohatších ropných polí, Írán z nové smlouvy neprofitoval o mnoho více než předtím.⁸⁵ Od druhé poloviny dvacátých let se sice šáh v souvislosti s nacionalistickou rétorikou začal zbavovat zahraničních poradců (např. ukončení mise amerického ekonomického poradce Millspaugh na ministerstvu financí), ale na industrializaci a budování se stále podílelo mnoho západních expertů. Ekonomický vliv Velké Británie nebyl příliš omezen, Írán byl navíc z části závislý na

⁸¹ De Groot, J., *Religion...*, str. 150

⁸² Zirinsky, M., *Riza Shah's Abrogation of Capitulations, 1927-1928*, IN: Cronin, S. (ed) Cronin, Stephanie (ed.). *The army and the creation of the Pahlavi state in Iran, 1910-1926*. London: I.B.Tauris, 1997. str. 82

⁸³ Mohammad, Gholi, M. *Resistance to the Shah: landowners and ulama in Iran*. 1 st. ed. Gainesville, Florida: University Press of Florida, 2000, str. 93

⁸⁴ Zirinsky, M., *Riza Shah's Abrogation of ...*, str. 82

⁸⁵ Paine, Chris; Shoenberg, Erica. Iranian Nationalism and the Great Powers: 1872-1954. *Merip Reports*, Middle East Research and Information Project, No. 37 (May, 1975). str. 13

britských zahraničních půjčkách, kvůli potřebě financí pro rozvoj.⁸⁶ Právě šáhova neschopnost ukončit působení cizích států byla podle některých historiků jedním z hlavních důvodů propadu jeho popularity na konci třicátých let.⁸⁷

5.2.2 Jazyková politika

Také v Íránu proběhl pokus o jazykovou reformu, která měla očistit perštinu od arabismů a turkismů. Po vzoru turecké TDK byla k tomuto účelu založena perská akademie *Farhangestān* s cílem vydat nový slovník perštiny. Ve srovnání s tureckou jazykovou reformou však perština výrazné změny nedoznala a úloha *Farhangestānu* zůstala spíše okrajová. Perština však byla ustanovena jediným úředním jazykem, ostatní jazyky a dialekty byly v úředním styku zakázány a jejich existence ignorována. Například kurdština byla nazývána dialektem perštiny.⁸⁸

5.2.3 Vztah k menšinám

Největší výzvou bylo pro Rezu Šáha zajištění stability a centralizace teritoriálně roztržitého státu. Počet relativně autonomních etnických menšin a kmenových společenství byl však nesrovnatelně větší než v Turecku, jejich podíl byl odhadován okolo 30%.⁸⁹

Režim se během své centralizační politiky musel potýkat s několika povstáními v různých částech Íránu. Rezá Chán získal respekt již v roce 1921, kdy se mu v čele kozácké brigády podařilo zlikvidovat separatistickou Sovětskou republiku Gílán, která představovala hrozbu šíření sovětského vlivu ze severu. Během let 1922 a 1923 se podařilo armádě potlačit povstání Ázerů, Lorů, Kurdů a kmenu Qašqájů i relativní nezávislost kmenu Bakhtijárů. Největší úskalí představovala téměř autonomní arabská oblast Khúzestán v jihozápadním Íránu. Oblast bohatá na ropné zdroje se těšila z podpory Britů a její faktický vládce šáh Chaz'al se dlouhodobě odmítal podřídit centrální autoritě státu.⁹⁰ V roce 1924 se armádě úspěšně podařilo téměř bez boje zlomit odpor místních autorit. Zároveň probíhaly snahy o

⁸⁶ Ibidem, str. 15

⁸⁸ Katouzian, H., *State and society ...* str. 327

⁸⁹ Bayat, K., *Riza Shah and The Tribes: An Overview*, IN: Cronin, Stephanie (ed.). *The Making of Modern Iran: State and Society under Riza Shah, 1921–1941*. 1 st. ed. London, New York: Routledge, 2003. str. 213

⁹⁰ Paine, C., Shoenberg, E., *Iranian nationalism...*, str 8

asimilaci minorit, zejména tlak na usazení kočovných a horských kmenů, mezi lety 1933–1937 byl kmenový způsob života většiny kmenů díky brutálním donucovacím metodám takřka zničen.⁹¹

V tomto ohledu lze šáhovu politiku hodnotit jako do té doby první úspěšný pokus o centralizaci státu a zavedení bezpečnosti.

6. Sekularizace

V sekularizační vlně muslimských států ve třicátých letech byly Turecko a Írán vůdčími státy laicizace. Nacionalističtí modernisté islámského světa považovali islám za důvod zaostalosti a inspirovali se západním modelem oddělení církve od státu, ve kterém spatřovali základ pokroku. Původně západní teze o negativním působení islámu na materiální pokrok se na přelomu devatenáctého a dvacátého století rozšířila v muslimských intelektuálních kruzích.⁹²

Společnou vizí obou vůdců se stal moderní stát, založený na sekulárních principech. V případě Turecka se jednalo o snahu oddělit politické a náboženské sféry, avšak Atatürkova politika nebyla vyloženě protináboženská. Přestože v Persii v minulosti neproběhlo reformní období a vliv *ulamá* zde byl nepoměrně větší než v Turecku, šáhovo sekulární a protináboženské tažení mělo tvrdší charakter.

Poté, co byla po funkci *šeyhülislama* zrušena i funkce *chalífy*, v kemalistickém Turecku došlo k naprostému oddělení státu a náboženství. Od této chvíle byla republika plně sekulární a na této normě je založeno kemalistické pojetí státu.⁹³ V Íránu počáteční snaha Rezy Chána o sekularizaci státu skončila s pokusem o zavedení republiky, poté co se šíitským duchovním podařilo aktivizovat veřejnost a uspořádat v roce 1924 masové protirepublikánské demonstrace v Teheránu. Tato reakce sice přesvědčila Rezu Chána, aby se vzdal republikánských úmyslů, nicméně po konsolidaci moci ve třicátých letech byla zahájena tvrdá sekularizační opatření. *Šarí'a* sice zůstávala formálně v platnosti, ale působnost byla zejména v občanském právu značně omezena. Rezá Šáh od konce dvacátých let autoritativním

⁹¹ Bayat, K., *Riza Shah...*, str. 217

⁹² Viz například Weber, Max. *Autorita, etika a společnost: pohled sociologa do dějin*. Jan Škoda (ed.)1. české vyd. Praha: Mladá fronta, 1997. str. 122

⁹³ Tanfer, Vehbi, V. *Atatürk'ün Din ve Laiklik Anlayışı*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 43, Cilt: XV, Mart 1999. Přístup také z : <http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=349> [citováno 20.03.2009, 11:00]

způsobem zavedl celou řadu protiklerikálních opatření, která byla v mnohém přísnější než v Turecku, i když na rozdíl od něj neměla oporu v ústavě.

6.1 Sekularizace v Turecku

V Turecku probíhaly sekulární reformy velmi systematicky. Kompletně byl přestavěn právní systém, jehož nová podoba byla amalgámem švýcarského občanského práva, italského trestního a německého obchodního zákoníku.⁹⁴ Podle ústavy z roku 1924 byl islám sice stále státním náboženstvím, avšak tato skutečnost nijak nebránila v laicizaci státu.⁹⁵

Až do konce sultanátu měla *ulamá* prakticky monopol na civilní vzdělání a tím pádem i obrovský společenský vliv, proto mezi první reformy patřilo zrušení *madras*. Vzdělávací reforma prvního ministra školství Fuata Bulca nahradila tyto náboženské školy, které měly velký význam zejména na venkově, zřízením tzv. vesnických institutů (*köy Enstitüleri*).⁹⁶ Jejich cíl byl zvýšení gramotnosti, která se po první světové válce v Anatólii pohybovala okolo 90%, přičemž venkovské obyvatelstvo tvořilo 81% populace.⁹⁷ Mimo těchto institucí se staly velmi rozšířené také tzv. lidové domy (*halkevleri*), spravované CHP, s podobným cílem vzdělávání obyvatelstva všech věkových kategorií, které zároveň propagovaly mezi lidmi novou státní ideologii.⁹⁸

V otázkách lidských práv Atatürk věnoval zvláštní pozornost ženským právům. V rodinném právu byla ženám přiznána stejná práva jako mužům, a ženy získaly na sklonku třicátých let volební právo⁹⁹. Mezi další reformy patří přechod ke gregoriánskému kalendáři a greenwichskému střednímu časovému pásmu, v každodenním životě pak byla citelná

⁹⁴ Holt, P., M. (ed.); Lambton, Anna, K., S. (ed.); Lewis, Bernard (ed.). *The Cambridge history of Islam...*, str. 728

⁹⁵ *Teşkilât-ı Esasiye Kanunu; Türk Anayasası*. (Turecká ústava z r. 1924). Madde 2. Dostupné z : <http://www.anayasa.gov.tr/general/icerikler.asp?contID=363&menuID=58&curID=98> [citováno 29. 03. 2009, 10:00]

⁹⁶ Sonyel, Salahi, R. *Atatürk-The Founder of Modern Turkey*. Ankara: Turkish Historical Society Printing House, 1989. str. 113

⁹⁷ Akşin, Sina, *Ana Çizgiriyle...*, str. 219

⁹⁸ Szyliowicz, Joseph, S. Political Participation and Modernization in Turkey. *The Western Political Quarterly*, Western Political Science Association, Vol. 19, No. 2 (Jun., 1966). str. 273

⁹⁹ Mango, A., *Atatürk...*, str. 437

obzvláště změna volného dne z pátku na neděli.¹⁰⁰ Nařízení z roku 1925 zrušilo dervíšské kláštery (*tekke*).¹⁰¹

Nicméně nelze říci, že by režim byl vyloženě antiklerikální. Atatürk si byl vědom role náboženství v tradiční společnosti, a tak nevystupoval přímo proti náboženství jako takovému, v Atatürkových projevech lze ostatně nalézt mnoho odkazů na morální a společenské hodnoty islámu.

6.2 Sekularizace v Íránu

I Rezá Šáh, poté co se stal monarchistickým panovníkem, provedl mnoho antiklerikálních reforem silně omezujících *ulamá*. Po stabilizaci autoritativního režimu od roku 1925 šáhova vláda zahájila sekulární reformy, které neutralizovaly mocenský vliv *ulamy*. Paralelně s Tureckem, justiční reformátor Alí Akbar Dávar od roku 1925 do 1928 uskutečnil radikální reformu soudnictví, která významně sekularizovala soudní systém. Inspirací nového obchodního, trestního a občanského zákona byly opět evropské vzory (např. švýcarský občanský zákoník), na jejichž základě bylo požadováno odpovídající odborné vzdělání soudců, což téměř vyloučilo šiitské právníky ze soudních dvorů a tím pádem omezilo i praktikování *šari'í*. Stejně tak byla ve třicátých letech započata laicizace školství, v roce 1934 byl přijat zákon o vzdělávání učitelů, který reformoval koncept výuky teologie a sekularizoval školní výuku.¹⁰² Autor školské reformy ministr Alí Akbar Sijásí zároveň stal rektorem nově založené Teheránské univerzity, která se stala centrem západního výukového systému a kulturním propagátorem myšlenek modernizace a nacionalismu.¹⁰³ Stejně jako v Turecku byla v Íránu zakázána dervíšská bratrstva a režim například silně odrazil od náboženských poutí věřících do svatých měst Nadžafu a Karbalá.¹⁰⁴

Přestože Rezá Šáh využil podpory duchovních v madžlesu při sesazení qadžárské dynastie, od druhé poloviny dvacátých let se vztah *ulamá* a režimu začal výrazně zhoršovat kvůli modernizačním reformám, které *ulamá* správně viděla jako ohrožení postavení islámu. V souvislosti s reformou školství byly v roce 1936 zavřeny všechny madrasy v Teheránu,

¹⁰⁰ Bacque-Grammont, Jean-Louis. *Mustafa Kemal Atatürk et la Turquie Nouvelle*. Paris: Maisonneuve et Larose, 1982. str. 59

¹⁰¹ Zürcher, E., J., *Turkey...*, str. 173

¹⁰² Marvin Lapidus, *A history of Islamic...*, str. 477

¹⁰³ Chehabi, H. *Dress Codes for Men in Turkey and Iran*. IN: Atakabi, Touraj; Zürcher, Erik, J. *Men of Order : Authoritarian Modernization under Atatürk and Reza Shah*. 1 st ed. London: I. B. Tauris 2004. str. 226

¹⁰⁴ Pfaff, Richard, H. *Disengagement ...*, str. 88

Isfahánu a Quomu.¹⁰⁵ S růstem despotické moci se od třicátých let šáh začal zbavovat náboženské opozice a docházelo i k likvidacím jejich představitelů. Příkladem je stálý šáhův oponent v madžlesu, poslanec za Isfahán ájatolláh Modarres.¹⁰⁶ *Ulamá* byla po dobu šáhovy vlády vcelku úspěšně odstraněna od moci, vytlačena z veřejného života a duchovní perzekuováni policií.¹⁰⁷ Je nutné zdůraznit, že na rozdíl od Turecka, kde sekulární zřízení bylo v souladu s ústavou, iránská ústava explicitně uznávala významné postavení šiitských duchovních.

6.3 Módní diktát

Specifickým příkladem, vypovídajícím o tvrdé deislamizaci jsou tzv. oděvní nařízení. Atatürkův režim od počátku silně apeloval na obyvatelstvo, aby opustilo tradiční oděvy symbolizující islámskou tradici a přijalo evropský styl oblékání. Atatürk nesnášel zejména tradiční osmanské fezy, které podle něj byly symbolem zaostalosti a terčem posměchu západu.¹⁰⁸ V roce 1925 přijal TBMM zákon nařizující státním úředníkům nosit tzv. evropský klobouk a zakazoval pokrývky hlavy s náboženskou symbolikou. Ve stejném roce podobný zákon zakázal nosit neoprávněným osobám (tj. všem mimo islámských duchovních) obřadní roucha duchovních hodnostářů.¹⁰⁹ Opatření ohledně ženských oděvů prozíravě zákonem stanovena nebyla, i když nošení muslimských závoje bylo silně nedoporučováno.

Ačkoliv iránská společnost byla v náboženském ohledu více konzervativní a tradičněji zaměřená, nechal šáh schválit zákony mnohem přísnější než v Turecku. Tak jako Atatürk, i Rezá Šáh vyžadoval opuštění tradičních pokrývek hlavy a jejich nahrazení evropskými klobouky. Inspirován státní návštěvou Turecka v roce 1934, přistoupil šáh po svém návratu k zavádění podobných norem i v Íránu. Evropský oděv byl v roce 1928 nařízen pro všechny státní úředníky jako povinný a po roce 1930 byla stanovena i povinnost nošení tzv. klobouku Pahlaví.¹¹⁰ Největším šokem pro společnost ale byly zákony ohledně ženského oděvu. Zatímco Atatürk, vědom si citlivosti otázky ženského zahalování, nikdy zákonem podobné normy nestanovil, Rezá Šáh v roce 1935 zákonem nařídil zákaz nošení nejen čadorů, ale i

¹⁰⁵ Faghfoory, M., H., *The Ulama-State...*, str. 427

¹⁰⁶ Martin, V., Mudarris, Republicanism and Riza Khan, IN: Cronin, Stephanie (ed.). *The Making of Modern Iran: State and Society under Riza Shah, 1921–1941. 1 st. ed. London, New York: Routledge, 2003.* str. 74

¹⁰⁷ Faghfoory, M., H., *The Ulama-State...*, str. 428

¹⁰⁸ Akşin, S., *Ana Çizgiriyle, Türkiye'nin*, str. 184

¹⁰⁹ Chehabi, H., *Dress Codes ...*, str. 215

¹¹⁰ *Ibidem*, str. 218

závoju.¹¹¹ Pro konzervativní šíitské muslimky bylo nařízení natolik traumatizující, že většina žen raději přestala vycházet z domu. Efekt byl přesně opačný, než se zamýšlelo: místo k emancipaci žen došlo k tomu, že se ještě více izolovaly a mnoho děvčat přerušilo školní docházku.¹¹²

7. Role armády

Jedním z největších rozdílů mezi tureckou a iránskou modernizací je způsob udržování režimu, respektive úloha armády v reformním procesu. Tento faktor dobře ilustruje, nakolik byla změna společnosti vnucená silou a jaká je skutečná úroveň politické participace.¹¹³ V Turecku lze od roku 1923 hovořit o civilní vládě, na rozdíl od Íránu, kde hrála armáda klíčovou roli a) jako proponent modernizace, b) jako nástroj udržení režimu.

7.1 Role armády v Turecku

Přestože podstatná část politické garnitury převratu vzešla z vojenských struktur anatolského hnutí za nezávislost, kemalistický režim byl v zásadě civilního charakteru. V porovnání se státy s tradicí civilní vlády se může počet politických představitelů s vojenskými vazbami jevit jako vysoký, avšak pokud vezmeme v potaz osmanskou tradici vojenského státu, kde armáda výrazně ovlivňovala politické dění, nová vláda se ukáže naopak bezprecedentně civilní.¹¹⁴ Také mocenský převrat nebyl vojenský, jakkoliv v něm armáda sehrála jistou úlohu.

Kvůli vojenské minulosti prakticky všech politických představitelů po roce 1923 existovalo samozřejmě sepětí reprezentantů režimu a armády, ale od počátku existence

¹¹¹ Ibidem, str. 223

¹¹² Chehabi, H., E., *Banning of the Veil and Its Consequences*, IN: Cronin, Stephanie (ed.). *The Making of Modern Iran: State and Society under Riza Shah, 1921–1941*. 1 st. ed. London, New York: Routledge, 2003. str. 237

¹¹⁴ Rustow, A., D., *The Army and the Founding of the Turkish Republic*, IN: Atakabi, Touraj; Zücher, Erik, J. *Men of Order : Authoritarian Modernization under Atatürk and Reza Shah*. 1 st ed. London: I. B. Tauris 2004. str. 195

Atatürk zřetelně prosazoval oddělení civilní vlády a vojenských struktur¹¹⁵. V roce 1924 byla funkce náčelníka generálního štábu vyňata z kabinetu vlády a stejně tak byla stanovena neslučitelnost poslanecké funkce s působením v armádě.¹¹⁶ Mnoho poslanců TBMM muselo následně opustit armádu, tak jako v roce 1923 Atatürk, který silně apeloval na oddělení vojenské sféry od civilní. Negativním příkladem pro něj byl osmanský stát i mladoturecká vláda Envera Paşı a historické propojení politiky a politicky ambiciózní armády, která byla často zdrojem mocenských střetů.¹¹⁷ V souvislosti s centralizací státu se Atatürk obával opakování přílišné autonomie armády a snažil se jí podřídít civilním strukturám. V rámci zcivilnění struktury byla *jandarma* (četnictvo)¹¹⁸ vyňata z pravomoci ministerstva obrany a zařazena pod ministerstvo vnitra.¹¹⁹ Pokles významu armády je patrný mimo jiné i z vývoje státního rozpočtu: v roce 1926 bylo na vojsko vyčleněno 40% rozpočtu, už v roce 1930 toto číslo kleslo na 28%.¹²⁰

Nicméně vzhledem k tomu, že armáda byla jako osvoboditel národa neustále heroizována stejně jako většina politických představitelů, bývalých armádních důstojníků, těšila se armáda zvláštnímu postavení ve společnosti. Význam vojska vzrostl i v souvislosti s potlačením kurdevských rebelií v roce 1925 a 1930, od této doby byla armáda i významným nástrojem udržení stability a teritoriální integrity. Mimo to do funkcí guvernérů v čele provincií (*vilajetler*) byli dosazováni výhradně armádní důstojníci.¹²¹ Armáda byla sice vyloučena z účasti na politickém životě, nicméně zůstávala oporou režimu. Generalita v čele s náčelníkem generálního štábu Fevzi Çakmakem byla navíc k Atatürkovi vždy velmi loajální.¹²²

Od války za nezávislost je tedy zřetelný posun od role armády jako hlavního hybatele změn k armádě podléhající politickému vedení, kde je kredit vojska a jeho prestiž stále vysoká, avšak jeho působení podřízeno civilním strukturám, v jejichž rukou jsou koncentrovány rozhodovací pravomoci.¹²³ Politická role armády je tedy fenoménem až pozdější doby, konkrétně od vojenského převratu v roce 1960.

¹¹⁵ Özdağ, Ümit, *Ordu-siyaset ilişkisi: Atatürk-İnönü dönemleri*. Ankara: Gündoğan Yayınları, 1991. str. 175

¹¹⁶ Rustow, A., D., *The Army and...*, str. 195

¹¹⁷ Ibidem, str. 185

¹¹⁸ Výraz četnictvo je doslovný překlad, jandarma má v Turecku širší pravomoci jako polovojenský policejní útvar dohlížející na vnitřní bezpečnost

¹¹⁹ Lerner, Daniel; Robinson, Richard D. *Swords and Ploughshares: The Turkish Army as a Modernizing Force, World Politics*, The Johns Hopkins University Press, Vol. 13, No. 1 (Oct., 1960). str. 96

¹²⁰ Ibidem, str. 27

¹²¹ Ibidem, str. 28

¹²² Mango, A., *Atatürk.*, str. 417

¹²³ Typicky v rukou prezidenta, který je vrchním velitelem vojsk

7.2 Role armády v Íránu

Jestliže se role armády v Turecku oproti předchozímu období významně snížila, pro Írán naopak platí, že postavení armády bylo za Rezy Šáha silnější než kdykoliv předtím. Rezá Chán se dostal k moci vojenským převratem vedeným brigádami perských kozáků, které se později staly páteří armády a hlavní oporou režimu. Ve svých modernizačních plánech šáh kladl velký důraz na modernizaci armády a armáda na druhou stranu sloužila jako hlavní nástroj modernizace. Od roku 1925 se z Íránu postupně stal autoritativní vojenský režim, většina autorů dokonce hovoří o vojenské diktatuře.¹²⁴

Rezá Šáh se od vojenského převratu snažil podřídit armádu svému velení a prosazoval zejména vedoucí roli kozáckých jednotek uvnitř vojska. Kozáckým jednotkám po převratu konkurovaly jednotky četnictva v čele s plukovníkem Pasjánem, které byly známé jako hlavní opora konstituční monarchie.¹²⁵ Již na podzim v roce převratu Rezá Chán svého rivala plukovníka Pasjána zlikvidoval a následně nechal sloučit obě vojenské složky. Tento krok vyvolal nespokojenost v řadách bývalých důstojníků vojenské policie, která vyvrcholila opoziční rebelií ve východní divizi v čele s velitelem divize Džahánbandím, bývalým důstojníkem vojenské policie. Přes rychlý konec povstání tato událost signalizovala nejednost v armádě.

Vzestup Rezy Chána mezi lety 1921 a 1925 byl neodmyslitelně spjat s armádou, protože jako ministr války spolu s funkcí *sardár-e sepáh* držel v rukou vojenskou moc, pomocí které ovlivňoval *madžles*, zastrášoval politické oponenty a potlačoval demonstrace.¹²⁶ Jinými slovy, bez souhlasu Rezy Chána nemohl žádný premiér učinit zásadnější rozhodnutí a Rezá Chán byl limitován jen prostředky z ministerstva financí v čele s doktorem Millspaughem, který byl k plánům modernizace armády vcelku vstřícný.¹²⁷ Po korunovaci Rezy Šáha se armáda stala jeho hlavní oporou, nejen při centralizaci státu během potlačování kmenových společenství, ale i jako páka režimu v provinciích, kde měli důstojníci větší

¹²⁴ Cronin, Stephanie. *Riza Shah and the Paradoxes of Military Modernization in Iran, 1921-1941*, IN Cronin, Stephanie (ed.). *The Making of Modern Iran: State and Society under Riza Shah, 1921-1941*. 1 st. ed. London, New York: Routledge, 2003. str. 132

¹²⁵ Cronin, Stephanie. (ed.). *The army and the creation of the Pahlavi state in Iran, 1910-1926*. London: I.B.Tauris, 1997str. 11

¹²⁶ Cronin, Stephanie. *The Army, Civil Society and the State in Iran: 1921-26*, IN: Atakabi, Touraj; Zücher, Erik, J. *Men of Order : Authoritarian Modernization under Atatürk and Reza Shah*. 1 st ed. London: I. B. Tauris 2004. str. 142

¹²⁷ Cronin, S., *Riza Shah and the Paradoxes...*, str. 40

faktickou moc než guvernéri.¹²⁸ Od převratu v roce 1921 také bylo nejen v Teheránu často vyhlášováno stanné právo.¹²⁹

Již jako ministr obrany Rezá Chán považoval za hlavní cíl modernizaci armády a odstranění zahraničních poradců a důstojníků. Modernizační projekt pokračoval po roce 1925 ještě nákladněji, zvětšení armády se spolu s industrializací stalo prioritou režimu. Již v první polovině dvacátých let bylo na armádu vynakládáno 40% státního rozpočtu, investice plynuly zejména do přezbrojení a nákupu zbraní ze zahraničí: z Československa byly nakoupeny automatické pušky a tanky, Británie byla hlavním dodavatelem letectva.¹³⁰ V roce 1925 šáh zavedl povinnou vojenskou službu, čímž se vojenský kontingent zvýšil z cca 40 000 v roce 1926 na cca 105 000 v roce 1937. Tento krok se však ukázal poněkud kontraproduktivní z několika důvodů: za prvé se sice zvýšil počet jednotek, ale kvůli nedostatku financí na jejich udržování kvalita armády poklesla. Mezi špatně vyzbrojenými a hladem strádajícími vojáky tak začala vznikat opozice vůči režimu.¹³¹ Za druhé proti odvodům vzrostly z náboženských důvodů nepokoje mezi obyvatelstvem, podpořené všeobecnou nespokojeností s neefektivní vojenskou správou prorostlou korupcí.¹³² I uvnitř armády byla s koncem třicátých let stále patrnější opozice vůči šáhovi, který sice učinil z armády hlavní nástroj své moci, avšak byly zde zřetelné rozdíly mezi dobře zaopatřeným důstojnictvem a nespokojenými branci. V roce 1939 byla odhalena tzv. Džahánsúzova skupina nižších důstojníků, kteří údajně plánovali atentát na šáha.¹³³

Do armády bylo sice investováno obrovské množství prostředků, ale výsledek její modernizace byl slabý. Ukázalo se, že hlavní funkce armády byla zajistit vnitřní pořádek spíše než zefektivnit obranyschopnost státu. Je vypovídající, že v červnu roku 1941 se Spojenci při vpádu do Íránu setkali jen s minimálními překážkami.¹³⁴

¹²⁸ Ibidem, str. 149

¹²⁹ Cronin, S., *The army and the creation...*, str. 201

¹³⁰ Cronin, S., *Riza Shah and the Paradoxes...*, str. 45

¹³¹ Ibidem, str. 45

¹³² Cronin, S., *The Army, Civil Society...*, str. 152

¹³³ Cronin, S., *Riza Shah and the Paradoxes...*, str. 56

¹³⁴ Banani, Amin. *The modernization of Iran, 1921-1941*. Stanford, Kalifornie: Stanford University Press, 1961. str. 58

8. Hospodářská modernizace a industrializace

Myšlenka modernizace je založená na teorii všestranného lidského pokroku, jehož nejviditelnějším a nejvíce hmatatelným výsledkem je hospodářský rozvoj, technologické inovace a ekonomický růst, které předpokládají pozdější rozvoj v kulturní a politické oblasti.¹³⁵ Reformátoři první poloviny dvacátého století proto viděli v modernizaci státního hospodářství a průmyslu jeden z cílů svého úsilí. Nástroje k dosažení hospodářské prosperity se u jednotlivých hnutí lišily, avšak jejich společným jmenovatelem byla industrializace. Po první světové válce Turecko i Írán vycházely z podobných hospodářských podmínek převážně agrárních států s relativně zaostalým zemědělstvím a nepříznivou ekonomickou situací. Strategie k dosažení prosperity byly v obou státech podobné, Atatürk i Rezá Šáh preferovali státní intervence do ekonomiky, podporovali etatismus a stavěli se proti kapitalistickému systému západního modelu. Při posuzování výsledků národohospodářské strategie je třeba mít na mysli, že období po úmrtí Atatürka a sesazení Rezy Šáha Pahlavího bylo následováno druhou světovou válkou, což do jisté ztěžuje celkovou bilanci. Nicméně je možné hodnotit faktory jako hospodářský růst ve sledovaném období, průběh industrializace a životní úroveň obyvatelstva.

8.1 Turecko

Turecko se po první světové válce muselo vyrovnávat s výše zmíněnými katastrofálními následky dvou válek. Mimo zničené země, poklesu obyvatelstva o 20% a nedostatku zemědělských surovin měl na hospodářství dopad i odliv etnických menšin, tradičně se zabývajících obchodem.¹³⁶ Nejen nápravy těchto válečných škod, ale i modernizace hospodářství byla cílem nového režimu. Přestože se Turecko Lausanskou mírovou smlouvou zavázalo akceptovat principy laissez-faire v mezinárodních obchodních vztazích, kemalistická ekonomická doktrína za života Atatürka tento princip neuplatňovala úplně. Z teoretického hlediska lze tureckou ekonomickou politiku rozdělit do dvou částí: od roku 1923 do roku 1929 byl prosazován liberálnější přístup, od počátku světové hospodářské krize režim přijal přísnější etatistická opatření, spočívající zejména v protekcionismu před zahraničním importem a v silnějším etatismu.

¹³⁵ Inglehart, Ronald; Welzel, Christian. *Modernization...*, str. 15

¹³⁶ Atabaki, Touraj. *The state and the subaltern: modernization, society and the state in Turkey and Iran*. New York: I.B.Tauris, International Institute of Social History, 2007. str. 98

Atatürkova vize státního ekonomiky nikdy neprosazovala liberální kapitalistickou doktrínu volného trhu s minimem státních zásahů. Ministr financí Celâl Beyar naopak v souladu s politickými principy kladl důraz na národní solidaritu a silnou úlohu státu.¹³⁷ Mimo jiné i kvůli liberálnímu ekonomickému programu byla v roce 1925 zrušena opoziční Pokroková republikánská strana (*Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*) a v roce 1930 stejně Liberální republikánská strana (*Serberst Cumhuriyet Fırkası*).¹³⁸ Na Atatürka měla naopak do jisté míry vliv skupina levicových ekonomů okolo časopisu *Kadro*, která prosazovala tzv. třetí cestu mezi kapitalismem a socialismem.¹³⁹

Ve strategických sektorech jako budování železniční sítě nebo v kapitálovém trhu stát přejímal výlučnou roli, ale kladně se stavěl k investicím soukromých subjektů při vytváření tržních mechanismů. V roce 1927 byl přijat zákon na podporu průmyslu, který podporoval nejen průmyslový rozvoj, ale i zahraniční investice do domácích firem.¹⁴⁰ Kromě toho vznikl státní monopol na obchod s tabákem, alkoholem, cukrem, kávou a čajem, na které byly uvaleny vyšší daně, jejichž výnos poté putoval do investic v průmyslovém odvětví.¹⁴¹

Přestože turecká populace byla ze tří čtvrtin agrární, modernizace zemědělství se ve dvacátých letech neuskutečnila a z reformu profitovala nejvíce střední vrstva a městské obyvatelstvo.¹⁴² Přesto však recesi z posledních let osmanské vlády nahradil růst hospodářství, mezi lety 1923 a 1929 byl růst HDP v průměru desetiprocentní. Zároveň se díky populačnímu růstu zvýšil počet obyvatel z poválečných 13 milionů na 14 milionů v roce 1929.¹⁴³

Světová hospodářská krize zasáhla Turecko citelně. V roce 1929 v souvislosti s krizí zkolabovala zemědělská výroba, což mělo na agrární tureckou ekonomiku velký dopad. Mezi lety 1929 a 1939 tak klesl růst HDP na průměrných 5,2% ročně z předchozích 10% ročně v období 1923–1929.¹⁴⁴ Od třicátých let se ekonomický etatismus státu zřetelně rozšířil a industrializace se stala hlavním tématem modernizace. Jako reakce na krizi byly i v Turecku

¹³⁷ Aysan, A., *Statism: Atatürk's View on Economics*, IN: *A Handbook of Kemalist Thought*, translated by Yeşilbursa, Ayşegül, A., Ankara: Atatürk Research Center, Başak Matbaacılık, 2001 str. 79

¹³⁸ Zürcher, E., J., *Turkey...*, str. 176 a 186

¹³⁹ Turkes, Mustafa. A Patriotic Leftist Development-Strategy Proposal in Turkey in the 1930s: The Case of the Kadro (Cadre) Movement. *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University Press, Vol. 33, No. 1 (Feb., 2001).

¹⁴⁰ Owen, Roger; Pamuk, Şevket *A history of Middle East economies in the twentieth century*, London: I.B.Tauris, 1998. str. 14

¹⁴¹ Okyar, Osman. Development Background of the Turkish Economy, 1923-1973. *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University Press, New York, Vol. 10, No. 3 (Aug., 1979). str. 327

¹⁴² Waldner, David. *State building and late development*. 1 st ed. New York: Cornell University Press, 1999. str. 104

¹⁴³ Tural, Akif, M. *Atatürk devrinde iktisâdi yapılaşma ve Celâl Bayar (1920-1938)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987, str. 33

přijaty protekcionistické zákony, zvyšující cla zejména na potravinové suroviny a naopak došlo ke zvýšení importu průmyslových výrobků.¹⁴⁵

Na začátku třicátých let se turecká ekonomika inspirovala sovětským plánovaným hospodářstvím. Od roku 1934 vznikl systém pětiletok a sovětská půjčka osmi milionů dolarů z roku 1931 byla hlavním motorem průmyslového rozvoje. Ve třicátých letech byly rovněž založeny tři největší státní investiční banky Etibank, Sümerbank a İş bankası, poskytující státní půjčky podporu průmyslu a rozvoje.¹⁴⁶ Stát v rámci industrializace podporoval výstavbu továren, jichž na počátku třicátých let vznikla více než tisícovka.¹⁴⁷ Zejména továrny na zpracování cukrové třtiny, tzv. „Atatürkovy minarety“, se staly symbolem turecké industrializace.¹⁴⁸

Z uvedených reforem těžila zejména vyšší střední třída a modernizována byla zejména západní část Turecka, na venkově se ekonomický růst nepromítl tolik jako ve městech, naopak od třicátých let je patrná migrace do větších měst. Během prvních dvou dekád vznikla elita prorežimní buržoazie a byrokracie, která se stala oporou režimu. Situace zemědělského venkovského obyvatelstva se nezměnila tak výrazně jako ve městech, ale oproti poválečné situaci lze pozorovat jisté zlepšení, zejména byl v roce 1925 zrušen *uşr*, poplatek podobný evropskému desátku, což znamenalo značnou finanční úlevu pro rolníky.¹⁴⁹ Oproti poválečnému stavu se zvýšila i zemědělská produkce a byla vybudována doposud chybějící komunikační síť propojující Anatólii, zejména anatolská železnice.¹⁵⁰ Celkově vzrostl hrubý národní produkt z 570 milionů dolarů v roce 1923 na 1,6 miliardy v roce 1939, čehož cca 10% vyprodukoval průmysl a cca 13% zemědělský sektor.¹⁵¹ Celkově je Turecko chápáno jako jeden z mála příkladů úspěšné industrializace pomocí modernizace.¹⁵²

¹⁴⁴ Owen, Roger, E.; Pamuk Ş. *A history of ...*, str. 244

¹⁴⁵ Ahmad, Feroz. *The making of modern Turkey*. 1 st ed. New York: Routledge, 1993. str. 95

¹⁴⁶ Hale, William. Ideology and Economic Development in Turkey 1930-1945. *Bulletin (British Society for Middle Eastern Studies)*, Taylor & Francis, Ltd., Vol. 7, No. 2 (1980). str. 101

¹⁴⁷ Weiker, Walter, F. *Political tutelage and democracy in Turkey: The free party and its aftermath*. Leiden, Netherlands: E. J. Brill, 1973. str. 26

¹⁴⁸ Alexander, C., *Personal states: making connections between people and bureaucracy in Turkey*. 1 st ed. New York: Oxford University Press, 2002. str. 127

¹⁴⁹ Weiker, W., F., *Political tutelage...*, str. 9

¹⁵⁰ Owen, R., Roger E., Owen, J., Pamuk Ş. *A history of...*, str. 244

¹⁵¹ Owen, R., Roger E., Owen, J., Pamuk Ş. *A history of...*, str. 244

¹⁵² Kautsky, John, H. *The Political Consequences of Modernization*. New York: Wiley, 1972. str. 200

8.2 Írán

Také Írán byl tradičně zemědělskou zemí, 80% obyvatel na počátku dvacátých let žilo na venkově a 85% pracovalo v zemědělství. V porovnání s Tureckem byl Írán průmyslově ještě zaostalejší, největší část státního příjmu tvořil výnos z prodeje ropy zejména britské Anglo-iránské ropné společnosti. Cena, za kterou Britové nakupovali ropu, byla však neskutečně podhodnocena, což se přes pokus o reformy nezměnilo ani za Rezy Šáha a přispělo tak k dalšímu okrádání Íránu. Šáhova ropná politika a smlouva z roku 1933 „poškozovala Írán více než cokoliv jiného v tomto období“.¹⁵³

Velkolepé budování bylo pro Rezu Šáha hlavním úkolem modernizace. Charakteristická je zejména výstavba továren, silnic a transiránské železnice, které do té doby v Íránu chyběly. Zejména ve velkých městech jako Teherán a Tabríz vnikaly továrny a modernizace s sebou přinesla technickou revoluci v podobě elektrického osvětlení, motorových vozidel a růstu dopravních cest. Z Teheránu se stalo moderní město průmyslového charakteru v dnešní podobě.

Hlavní roli v iránské ekonomice hrál hlavní poradce pro finanční záležitosti Artur Millspaugh a skupina poradců ze Spojených států. Šáh pověřil Millspaugha a ministra financí Fírúze Farmánfarmájána celkovou reformou státního hospodářství, jejímž cílem bylo modernizovat Írán.¹⁵⁴ V roce 1928 vznikla iránská Národní banka (*Bank-e mellí*), která nahradila britskou Imperial Bank, do té doby plnící funkci národní banky.¹⁵⁵ Problém reformy však spočíval v nízkém propojení jednotlivých sektorů a občas i bezúčelnosti výstavby. Millspaughova reforma se navíc nesnažila o zvýšení ekonomických výnosů, ale pouze operovala s existující produkcí hospodářství.¹⁵⁶ Agrárnímu sektoru tak reforma nepřinesla významnější zlepšení. Šáh se z počátku snažil o omezení vlivu pozemkové aristokracie, pozemková reforma však nepřinesla redistribuci půdy mezi chudé rolníky, ale kvůli korupci spíše přerozdělení mezi bohaté vlastníky.¹⁵⁷ Nejvíce na pozemkové reformě profitoval sám šáh, který na konci své vlády vlastnil 10% veškeré půdy v Íránu.¹⁵⁸ Rolníkům a zemědělcům také

¹⁵³ Katouzian, H., *State and Society...*, str. 317

¹⁵⁴ Avery, Peter; Hambly, C. R. G.; Melville, C. et. al. *The Cambridge History of Iran, Vol. 7: From Nadir Shah to the Islamic Republic (Volume 7)*. 1. st. ed. Cambridge: Cambridge University Press, 1991. str. 610

¹⁵⁵ Bostock, Frances; Jones, Geoffrey. *Planning and Power in Iran: Ebtehaj and Economic Development Under the Shah*. 1. st. ed. London: Routledge, 1989. str. 22

¹⁵⁶ Avery, Peter; Hambly, C. R. G.; Melville, C. et. al. *The Cambridge History of Iran...*, str. 210

¹⁵⁷ Lapidus, I., M., *A history of Islamic...*, str. 479

¹⁵⁸ Mohammad, Gholi, M. *Great Britain & Reza Shah: The Plunder of Iran, 1921–1941*. 1. st. ed. Gainesville, Florida: University Press of Florida, 2001. str. 146

neprospělo zvýšení daně z cukru a čaje, ze kterých byl financován průmyslový rozvoj, nejnižší vrstvy tak nesly hlavní zátěž industrializace.

Na druhou stranu však došlo po vzoru Turecka ke zrušení *tujúlu* (neformální držby půdy) a reforma přinesla technickou modernizaci v oblasti pěstování cukru.¹⁵⁹ Zejména nastolení stability a zlepšení bezpečnostní situace v zemi vedly ke zlepšení podmínek pro obchod. Stejně jako v Turecku také v Íránu vznikly monopoly na obchod s bavlnou, cukrem, tabákem, čajem, sušeným ovocem a opiem.¹⁶⁰ Státní centralizace se promítla i do hospodářské politiky, především státní monopol na obchod s pšenicí distribuoval základní potravinové suroviny.¹⁶¹

Podobně jako v Turecku, i v Íránu z modernizace profitovala vyšší střední vrstva městského obyvatelstva, byrokracie, režimních elit a armádních důstojníků.¹⁶² Hlavním nedostatkem reforem byla zejména nepropojenost jednotlivých sektorů, důraz na okázalost budování průmyslu a stavební činnost mnohdy bez jasného účelu.¹⁶³ Přestože v Íránu vzniklo během tohoto období mnoho průmyslových staveb, nedá se hovořit o efektivní industrializaci. Celkový přínos reforem pro společnost nebývá hodnocen velmi kladně, Homa Katouzian je považuje za „pseudomodernizaci“, která přinesla jen okázalé stavby a reformy bez účelu a smyslu.¹⁶⁴

9. Institucionalizace v Turecku

Jak bylo poznamenáno výše, pozitivní výsledky reforem pocítila zejména střední vrstva městského obyvatelstva, která byla zároveň nositelem změny. Ochota, s níž tato společenská vrstva režim přijala, vyplývá zejména z předchozího reformního období mladoturků i osmanských reforem. V tomto období v podstatě vznikla městská společenská vrstva západního typu, charakterizována podnikateli, obchodníky, dělníky a státními úředníky.

Zemědělského obyvatelstva se změna režimu nedotkla tak zásadním způsobem. Negramotnost na venkově se ani přes vzdělávací instituty nezvýšila a charakter anatolské

¹⁵⁹ Joseph M. Upton. *The History of modern Iran an interpretation*. Harward Middle East Monographs. Cambridge: Harvard University Press, 1961., str. 69

¹⁶⁰ Avery, Peter; Hambly, C. R. G.; Melville, C. et. al. *The Cambridge History of Iran...*, str. 211

¹⁶¹ Katouzian, H., *State and Society...*, str. 331

¹⁶² Lapidus, I., M., *A history of Islamic...*, str. 479

¹⁶³ Paine, C., Shoenberg, E., *Iranian nationalism...*, str. 15

¹⁶⁴ Katouzian, H., *State and Society...*, Str. 313

vesnice zůstal stejný jako za osmanských časů.¹⁶⁵ Ideologická propaganda CHP byla nicméně rozsáhlá.

Pro úspěšnou modernizaci je zásadní institucionalizace, která v Turecku proběhla rychle a precizně, zejména díky dědictví částečně zreformovaného státní aparátu. Pilířem režimu se stal rozsáhlý byrokratický aparát a systém státostrany. Během několika měsíců po svém vzniku CHP vytvořila rozsáhlou síť poboček po celé zemi, čímž se zvýšila symetričnost mobilizační kampaně.¹⁶⁶ Postupný zánik opozice a nakonec její zákaz snížil polarizaci uvnitř meclisu na minimum. Tato autoritativní politika na jednu stranu stabilizovala politickou situaci a otevřela tak cestu k reformám, na druhou stranu však po zákazu opozice v roce 1925 bylo přes 7 500 lidí uvězněno a 600 popraveno.¹⁶⁷ Lze ale konstatovat, že i přes autoritativnost režimu se oproti předchozímu období zvýšila politická participace. Od roku 1923 pravidelně probíhaly volby a v roce 1934 volební právo dostaly také ženy.¹⁶⁸

10. Pád Rezy Šáha Pahlavího

Šáhův režim se stával postupem času stále více despotický. Na počátku vlády měl Rezá Šáh značnou veřejnou podporu napříč společenskými vrstvami. Oporou režimu se stala městská vrstva obchodníků *bázáru*, inteligence a byrokratického aparátu. Na rozdíl od Turecka se Írán stal vojenským režimem, kde armáda plnila nejen funkci donucovacího orgánu, ale zasahovala i do civilní správy (viz kapitola Role armády). Šáhova politika od třicátých let vykazovala znaky despotismu, což se promítlo zejména ve vztahu k opozici. Na přelomu dvacátých a třicátých let se šáh z neznámého důvodu na základě vykonstruovaných obvinění začal zbavovat i svého reformátorského tria. Ministr financí Fírúz Farmáfarmáján byl popraven v roce 1929, ministr spravedlnosti Tejmúrtáš zemřel v roce 1933 ve vězení a autor justiční reformy Dávar spáchal v roce 1937 ve vězení sebevraždu. Vzhledem k tomu, že Rezá Šáh za sebou neměl na rozdíl od Atatürka podporu strany, v druhé polovině třicátých let

¹⁶⁵ Zürcher, E., J., *Turkey...*, str. 202

¹⁶⁶ Angrist, Michele, P. Party Systems and Regime Formation in the Modern Middle East: Explaining Turkish Exceptionalism. *Comparative Politics*. Vol. 36, No. 2 (Jan., 2004), str. 239

¹⁶⁷ *Ibidem*, str. 238

¹⁶⁸ *Ibidem*, str. 274

se dostal do mocenské izolace, kdy byl režim udržován armádou a tajnou policií. Narůstal počet politických vězňů, běžnou praxí režimu bylo mučení.¹⁶⁹

Díky pozemkové reformě stal šáh největším vlastníkem iránské půdy v historii Íránu a obohatil se také ze zisků od Anglo-iránské ropné společnosti.¹⁷⁰ Nepředvídatelnost režimu tak vedla ke ztrátě klíčové podpory obchodníků a pozemkových vlastníků.¹⁷¹ Modernizace byla zaměřena především na tyto společenské vrstvy, venkovského obyvatelstva se reforma nedotkla v porovnání s Tureckem vůbec, šáh nikdy nezavedl vzdělávací programy na podporu šíření vzdělání a prostředky na školství byly vynakládány do akademické sféry, nikoliv do šíření gramotnosti.¹⁷² Po dobu šáhovy vlády zůstal venkov k režimu víceméně indiferentní, Rezá Šáh ostatně o podporu těchto vrstev významnějším způsobem neusiloval.

Přestože na počátku vlády byl Rezá Šáh podporován téměř všemi mocenskými skupinami, na konci třicátých let vzhledem k despotickému charakteru režimu veškerou podporu ztratil. Spojenecká invaze v roce 1941 byla širokou veřejností vítána jako konec nepopulární vlády. „Jakmile přišli Spojenci, šáh měl samozřejmě sotva jinou možnost než abdikovat. Strach byl následně vystřídán úlevou, posměchem a touhou po pomstě. Bylo by velmi obtížné ho udržet na trůně, i v případě, že by si tak přáli Spojenci. Veřejný odpor proti němu byl velmi silný. [...] Šáhova abdikace byla jediným zdrojem satisfakce, dokonce vděčnosti, ze spojenecké invaze.“¹⁷³

¹⁶⁹ Katouzian, H., *State and Society...*, str. 316

¹⁷⁰ Mohammad, Gholi, M. *Resistance to the Shah: landowners and ulama in Iran*. 1 st. ed. Gainesville, Florida: University Press of Florida, 2000. str. 33

¹⁷¹ Katouzian, H., *Riza Shah's Political...*, str. 27

¹⁷² Katouzian, H., *State and Society...*, str. 332

Závěr

Důvody neúspěchu Šáhovy vlády lze shrnout následovně: a) v Íránu existovaly rozdílné podmínky pro zahájení reformy v porovnání s Tureckem. Před nástupem Rezy Šáha prošla Persie jen krátkým obdobím tzv. konstitučního období, které ovšem skončilo chaosem a nepokoji. Šáhovy sekularizační reformy se tak setkaly s opozicí duchovních a tradičních kruhů; b) v Íránu byla zřetelná nepřítomnost politické strany, která by integrovala alespoň elitní skupinu jako oporu režimu; c) vzrůstající despocie šáhova režimu vedla ke ztrátě veřejné podpory. Šáh sice disponoval policejním aparátem a podporou armády, i tato podpora však zejména ke konci třicátých let přestala být bezvýhradná a invaze Spojenců odhalila její nedostatky. Podle definice moci Hannah Arendtové tak šáh přišel o moc dříve než pád jeho vlády, neboť „moc není nikdy vlastností jednotlivce; patří skupině a existuje pouze tak dlouho, pokud skupina zůstává pohromadě.“¹⁷⁴

Přes neslavný konec však vláda Rezy Šáha představuje významné období iránské historie. Došlo k masovému šíření nacionalismu a nacionalistická ideologie se stala základem moderního pojetí státu. Toto období je rovněž spojeno s modernizací měst, s rozvojem akademického vzdělání, rozšířením vrstvy městské buržoazie a urbanizací. Právě Rezá Šáh dal první pomět ke stěhování masy tradičně smýšlejícího obyvatelstva do měst, jejíž následné problémy s integrací vedly k sociálnímu napětí ve velkých městech.¹⁷⁵ I důsledky této vlády následně přispěly k událostem roku 1979.

Atatürkovi reformy hodnotím v zásadě pozitivně a spolu se Samuelem Huntingtonem a mnohými dalšími autory je považuji za jeden z mála případů úspěšné modernizace v islámském světě. Přestože Atatürk vycházel z příznivějších podmínek, vycházejících z modernizace v Osmanské říši, hlavní důvod jeho úspěchu vidím v založení strany a ve schopnosti nejen získat, ale zejména udržet veřejnou podporu. Je nesporné, že jeho vláda byla založena na velké osobní autoritě, která nevyrůstala „z hlavně pušky“, ale z moci veřejného souhlasu. Je nutné si uvědomit, že pro Turecko je vojenský stát charakteristický až po roce 1960. Neméně důležitou roli hrál i nacionalismus, díky kterému se podařilo sjednotit dříve neexistující stát. Pro celkové hodnocení odkazu Atatürkova reformismu je třeba podívat se, jak se Turecko vyvíjelo po smrti svého zakladatele; na počátku padesátých let bylo ukončeno monopolní postavení CHP a systém se otevřel další straně. Převrat o deset let později však zahájil období, ve kterém se armáda jako záruka sekulárního státu stala politickým činitelem.

¹⁷³ Ibidem, str. 323

¹⁷⁴ Arendtová, Hanah. *O násilí*. Praha: OIKOYMENH, 1995. str. 34

Atatürkovi následovníci se také obtížně vyrovnávali s odchodem stmelující síly jeho autority, kterou poněkud nešťastně nahradili kultem Atatürkovy osobnosti.

Z tohoto srovnání vyplývá, jak se ukázalo i v jiných případech, že v procesu modernizace nelze přenášet transformační vzorce z jedné země do druhé bez zřetele k místním podmínkám. Dle mého názoru se také ukázalo, že úspěšnou modernizaci nelze vynutit silou. S ohledem na historické okolnosti byla nutná určitá míra autoritativního rozhodování, avšak v případě diktatury Rezy Šáha byla tato míra překročena.

¹⁷⁵ Turner, B., S., *Islam...*, str. 107

Resumé

Rozdílné výsledky modernizačních politik v Turecku a Íránu vyplývají zejména ze dvou důvodů. První důvod spočívá v rozdílných společenských a kulturních podmínkách. Zatímco v osmanské říši probíhaly pokusy o modernizaci po více než jedno století, v Persii vzniklo podobné hnutí teprve na počátku dvacátého století s tzv. konstitučním převratem. Vzhledem k těmto okolnostem byla společenská situace v Íránu mnohem méně příznivá k zavádění modernizačních reforem než v Turecku. I přes rozdílné výchozí podmínky však Rezá Šáh zaváděl stejně revoluční reformy jako Mustafa Kemal Atatürk. S tím souvisí i druhý důvod, který spatřuji v charakteru Íránského režimu. Na základě komparace politických systémů jsem došla k závěru, že pro úspěch modernizace je zásadní rovněž způsob zavádění reforem. Přestože Atatürkova vláda byla autoritativní, režim umožňoval alespoň částečnou politickou participaci, mimo jiné i díky přítomnosti strany. Atatürkova strana CHP plnila za prvé mobilizační funkci, když přispívala k šíření programu modernizace a za druhé funkci integrační, která spočívala ve vytvoření prorežimní elity. V Íránu oproti tomu scházel obdobný sjednocující prvek a despotický způsob vlády Rezy Šáha se navíc ukázal pro modernizační záměry nepřijatelný.

Bez ohledu na úspěch či neúspěch reforem je však toto období vítězstvím nacionalismu. Mustafa Kemal Atatürk i Rezá Šáh Pahlaví významně přispěli k tomu, že se Turecko a Írán začaly vymezovat především jako národní státy.

Summary

In this work has been demonstrated that that for successful modernization are decisive not only the goals set by reformists but also political procedures of their implementation. By means of comparative method I have come to the conclusion that though implemented reforms in Turkey and Iran were similar, the determinant factor of their reception was the nature of political system. Basically, I see two main reasons for which the final output of modernization was different.

In the work has been verified that socio-political background in Turkey was more favorable for modernization than in Iran. While the modernization process in Ottoman Empire started at eighteenth century, the similar process in Persia began not until the period of the Constitutional revolution. Mustafa Kemal Atatürk inherited notably better socio-political conditions for modernization from the past governments than Reza Shah Pahlavi. This was significant especially within the context of secularization and establishment of new elites.

On the other hand, I consider the difference between these two political systems significant as well. In contrast to Turkey, where the political system was republican and allowed certain political participation, Reza Shah's monarchical government became arbitrary role. One of the main reasons of Ataturk's success was the foundation of the Republican People's Party (*Cumhuriyet Halk Partisi*, CHP), which concentrated regime elites and supported Ataturk's leadership. Last but not least, important role played also the kemalist ideology, which was strongly connected with CHP. Although Ataturk's regime was authoritarian, he apparently had much more public support than the arbitrary rule of Reza Shah. Besides the fact, that Reza Shah did not create any coherent ideology, neither his economical modernization was very efficient. However, probably the most important aspect of this period is development of nationalism. Since the role of Atatürk and Reza Shah both states are above all national.

Použitá literatura

Obecné zdroje

Millî Egemenlik ve TBMM. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları: 33, 1987. 271 s.

Püskülleoğlu, Ali. *İlköretim Türkçe Sözlük*. Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2005. 476 s. ISBN 975-509-266-8.

Türkçe-İngilizce Redhouse Sözlüğü. İstanbul: SEV Matbaacılık ve Yayıncılık Eğitim Ticaret A.Ş., 2005. 1002 s. ISBN 978-975-8176-41-0.

Říchová, Blanka. *Přehled moderních politologických teorií*. 2. vyd. Praha: Portál, 2006. 303 s. ISBN 80-7367-177-8.

Monografie

Neperiodická literatura

A Handbook of Kemalist Thought, translated by Yeşilbursa, Ayşegül, A., Ankara: Atatürk Research Center, Başak Matbaacılık, 2001. 313 s. ISBN 975-16-1434-1.

Ahmad, Feroz. *The making of modern Turkey*. 1. st ed. New York: Routledge, 1993. 252 s. ISBN 0-415-07835-0.

Akşin, Sina. *Ana Çizgiriyle, Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980*. 6. baskı Ankara: İmaj Yayıncılık, 2006. 262 s. ISBN 975-7852-18X.

Alexander, C., *Personal states: making connections between people and bureaucracy in Turkey*. 1 st ed. New York: Oxford University Press, 2002. 267 s. ISBN 0-19-925179-7.

Arendtová, Hannah. *O násilí*. Praha: OIKOYMENH, 1995. 78s. 80-7298-128-5 (brož.).

Atakabi, Touraj; Zücher, Erik, J. *Men of Order : Authoritarian Modernization under Atatürk and Reza Shah*. 1 st ed. London: I. B. Tauris 2004. 286 s. ISBN 1 86064 426 0.

Bacque-Grammont, Jean-Louis. *Mustafa Kemal Atatürk et la Turquie Nouvelle*. 1ere ed. Paris: Maisonneuve et Larose, 1982. 62 s. ISBN 2-7068-0829-2.

Banani, Amin. *The modernization of Iran, 1921-1941*. Stanford, Kaliforniya: Stanford University Press, 1961. 161 s.

Bayat, Mangol. *Iran's First Revolution: Shi'ism and the Constitutional Revolution of 1905-1909*. 1 st. ed. New York: Oxford University Press US, 1991. 336 s. ISBN 0-19-506822X.

Komparace tureckého a iránského modernizačního procesu: Mustafa Kemal Atatürk a Rezá Šáh Pahlaví

Bostock, Frances; Jones, Geoffrey. *Planning and Power in Iran: Ebtehaj and Economic Development Under the Shah*. 1 st ed. London: Routledge, 1989. ISBN 0714633380.

Cronin, Stephanie (ed.). *The army and the creation of the Pahlavi state in Iran, 1910-1926*. 1st. ed. London: I.B.Tauris, 1997. 224 s. ISBN 1860641059.

Cronin, Stephanie (ed.). *The Making of Modern Iran: State and Society under Riza Shah, 1921-1941*. 1 st. ed. London, New York: Routledge, 2003. 279 s. ISBN: 0-415-30284-6.

Esposito, John, L.; Voll, John, O. *Islam and democracy*. 1st. ed. New York: Oxford University Press US, 1996. 240 s. ISBN 0195108167.

Avery, Peter; Hambly, C. R. G.; Melville, C. et. al. *The Cambridge History of Iran, Vol. 7: From Nadir Shah to the Islamic Republic (Volume 7)*. 1 st ed. Cambridge: Cambridge University Press, 1991. 1096 s. ISBN 0521200954.

Gellner, Ernest, A. *Nacionalismus*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2003. 133 s. ISBN 80-7325-023-3.

Gombár, Eduard. *Moderní dějiny islámských zemí*. 1. vyd. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, 1999. 427 s. ISBN 80-7184-599-X.

Gökalp, Ziya. *The principless of Turkism*. Leiden: E. J. Brill, 1986. 141 s.

De Groot, Joanna. *Religion, Culture and Politics in Iran: from Qajars to Khomeini*. 1 st ed. London: I.B. Tauris, 2007. 305 s. ISBN 978 1 86064 571 6.

Huntington, Samuel. *Political Order in Changing Societies*. Foreword by Francis Fukuyama. New Haven, London: Yale University Press, 2006. 488 s. ISBN 978-0-300-11620-9.

Inglehart, Ronald; Welzel, Christian. *Modernization, cultural change, and democracy: the human development sequence*. New York: Cambridge University Press, 2005. 344 s. ISBN 0521609721.

Katouzian, Homa. *State and Society in Iran: The Eclipse of the Qajars and the Emergence of the Pahlavis*. London: I.B. Tauris, 2006. 352 s. ISBN 978-1845112721.

Kautsky, John, H. *The Political Consequences of Modernization*. New York: Wiley, 1972. 267 s. ISBN 0471460958.

Landau, Jacob, M. *Pan-Turkism: from irredentism to cooperation*. 2 nd. Rev. Upd. ed. Indiana: Indiana University Press, 1995. ISBN 0253209609.

Lapidus, Ira, M. *A history of Islamic Societies*. 2 nd. ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2002. 1000 s. ISBN 0521779332.

Von Laue, Theodore, H. *The World Revolution of Westernization: The Twentieth Century in Global Perspective*. New York: Oxford University Press, 1987. 418 s. ISBN 0195049071.

Mohammad, Gholi, M. *Resistance to the Shah: landowners and ulama in Iran*. 1 st. ed. Gainesville, Florida: University Press of Florida, 2000. 432 s. ISBN 0813017319.

Mohammad, Gholi, M. *Great Britain & Reza Shah: The Plunder of Iran, 1921–1941*. 1 st. ed. Gainesville, Florida: University Press of Florida, 2001. 448 s. ISBN 0813021111.

Mango, Andrew. *Atatürk*. London: John Murray Publishers, 2004. 666 s. ISBN 0-7195-6592 8.

Owen, Roger; Pamuk, Şevket *A history of Middle East economies in the twentieth century*, London: I.B.Tauris, 1998. 310 s. ISBN 1 86064 276 4.

Özdağ, Ümit, *Ordu-siyaset ilişkisi: Atatürk-İnönü dönemleri*. Ankara: Gündoğan Yayınları, 1991. 187 s. ISBN 9755200290.

Saner, Nejat. *Atatürk dönemi: 19 altın yılın öyküsü, 1919-1938*. Istanbul: Milliyet Yayınları, 1975. 296 s.

Sartori, Giovanni. *Strany a stranické systémy*. Brno: CDK, 2005. 466 s. ISBN 80-7325-062-4.

Shils, Edward. *Political Development in the New States: II. Comparative Studies in Society and History*, Cambridge University Press, Vol. 2, No. 4 (Jul., 1960). 379–411 s.

Sonyel, Salahi, R. *Atatürk-The Founder of Modern Turkey*. Ankara: Turkish Historical Society Printing House, 1989. 241 s. ISBN 9751601746.

Tunçay, Mete. *T.C.'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923–1931)*. 3. baskı. Istanbul: Cem Yayınevi, 1992. 520 s.

Tural, Akif, M. *Atatürk devrinde iktisâdi yapılaşma ve Celâl Bayar (1920–1938)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987. 210 s. ISBN 9759462931.

Turner, Bryan, S. *Islam: Islam, state and politics*. 1 st ed. London, New York: Routledge, 2003. ISBN 0–415-12347X.

Upton, Joseph M. *The History of modern Iran an interpretation*. Harvard Middle East Monographs. Cambridge: Harvard University Press, 1961. 163 s.

Uyar, Hakkı, *Tek parti dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*. Istanbul: Boyut Kitapları, 1998. 400 s. ISBN 9755211446.

Waldner, David. *State building and late development*. 1 st ed. New York: Cornell University Press, 1999. 246 s. ISBN 0–8014-3554–4.

Weber, Max. *Autorita, etika a společnost: pohled sociologa do dějin*. Jan Škoda (ed.)1. české vyd. Praha: Mladá fronta, 1997. 294 s. ISBN 80-204-0611-5.

Weiker, Walter, F. *Political tutelage and democracy in Turkey: The free party and its aftermath*. Leiden, Netherlands: E. J. Brill, 1973. 317 s. ISBN 90 04 03818 3.

Zürcher, Erik, J. *Turkey: A Modern History*. Reprinted. London: I.B. Tauris, 2005. 418 s. 1 86064 9580.

Periodická literatura

Angrist, Michele, P. Party Systems and Regime Formation in the Modern Middle East: Explaining Turkish Exceptionalism. *Comparative Politics*. Vol. 36, No. 2 (Jan., 2004), s. 229-239.

Faghfoory, Mohammad, H. The Ulama-State Relation in Iran, 1921-1941. *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 19., No. 4, (Nov., 1987), s. 413-432. ISSN 0020-7438.

Feyzioğlu, Turhan. Atatürk ve Milliyetçilik. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. Sayı 2, Cilt: I, Mart 1985. Přístup také z: <http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergilerIcerik&IcerikNo=70> [citováno 20.03.2009, 11:00]

Hale, William. Ideology and Economic Development in Turkey 1930-1945. *Bulletin (British Society for Middle Eastern Studies)*, Taylor & Francis, Ltd., Vol. 7, No. 2 (1980). 100-117 s.

Irem, Nazım. Turkish Conservative Modernism: Birth of a Nationalist Quest for Cultural Renewal, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 34, No. 1 (Feb., 2002). 87–112 s.

Lerner, Daniel; Robinson, Richard D. Swords and Ploughshares: The Turkish Army as a Modernizing Force, *World Politics*, The Johns Hopkins University Press, Vol. 13, No. 1 (Oct., 1960). 19-44 s.

Holt, P., M. (ed.); Lambton, Anna, K., S. (ed.); Lewis, Bernard (ed.). *The Cambridge history of Islam, Volume 1b*. 1 st. ed. Cambridge: Cambridge University Press, 1978. 242 s. ISBN 0521219477.

Mousavi, Seyed, Reza. La religion et le système politique en Iran: étude comparative des révolutions de 1906 et 1979. *Canadian Journal of Political Science / Revue canadienne de science politique*, Vol. 32, No. 2 (Jun., 1999). 347-366 S.

Olson, Robert, W.; Tucker, William, F. The Sheikh Sait Rebellion in Turkey (1925): A Study in the Consolidation of a Developed Uninstitutionalized Nationalism and the Rise of Incipient (Kurdish) Nationalism. *Die Welt des Islams*, New Series, Vol. 18, Issue 3/4 (1978).195-211 s.

Okyar, Osman. Development Background of the Turkish Economy, 1923-1973. *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University Press, New York, Vol. 10, No. 3 (Aug., 1979). 325–344 s.

Paine, Chris; Shoenberg, Erica. Iranian Nationalism and the Great Powers: 1872-1954. *Merip Reports*, Middle East Research and Information Project, No. 37 (May, 1975). 3-28 s.

Pallis, A.,A. The Population of Turkey in 1935. *The Geographical Journal*, Blackwell Publishing, Vol. 91, No. 5(May, 1938). 439-445 s.

Perry, John, R. Language Reform in Turkey and Iran. *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University Press, Vol. 17, No. 3 (Aug., 1985). 295-311 s.

Pfaff, Richard, H. Disengagement from Traditionalism in Turkey and Iran. *The Western Political Quarterly*, Vol. 16, No. 1 (Mar., 1963), 79-98 s.

Robins, Philip. The Overlord State: Turkish Policy and the Kurdish Issue. *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, Vol. 69, No. 4 (Oct., 1993). 657-676 s.

Szyliowicz, Joseph, S. Political Participation and Modernization in Turkey. *The Western Political Quarterly*, Western Political Science Association, Vol. 19, No. 2 (Jun., 1966). 266-284 s.

Tanfer, Vehbi, V. *Atatürk'ün Din ve Laiklik Anlayışı*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 43, Cilt: XV, Mart 1999.

Přístup také z : <http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=349> [citováno 20.03.2009, 11:00]

Turkes, Mustafa. A Patriotic Leftist Development-Strategy Proposal in Turkey in the 1930s: The Case of the Kadro (Cadre) Movement. *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University Press, Vol. 33, No. 1 (Feb., 2001). 91-114 s.

Prameny a ostatní zdroje

Teşkilât-ı Esasiye Kanunu; Türk Anayasası. (Turecká ústava z r. 1924).

Dostupné z:

<http://www.anayasa.gov.tr/general/icerikler.asp?contID=363&menuID=58&curID=98>
[citováno 29. 03. 2009, 10:00].

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. (Ústava Turecké Republiky z r. 1982). Dostupné z:
<http://www.tbmm.gov.tr/Anayasa.htm> [citováno 23. 03. 2009, 10:00].